

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Sociale herkomst en politieke recrutering van Nederlandse kamerleden in 1968

Daalder, H.; Hubée-Boonzaaijer, S.

Citation

Daalder, H., & Hubée-Boonzaaijer, S. (1970). Sociale herkomst en politieke recrutering van Nederlandse kamerleden in 1968. *Acta Politica*, 5: 1969/1970(3), 292-333. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3451241>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3451241>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

SOCIALE HERKOMST EN POLITIEKE RECRUTERING VAN NEDERLANDSE KAMERLEDEN IN 1968 - I *

door H. Daalder en S. Hubée-Boonzaaijer

I INLEIDING

Er is in Nederland, in tegenstelling tot landen om ons heen, tot nu toe merkwaardig weinig onderzoek gedaan naar de sociale herkomst van de groeperingen, die Raymond Aron ter onderscheiding van het gemakkelijk-ge vulgariseerde begrip 'heersende klasse' en het veelal even weinig subtiel-gehanteerde begrip 'machtselite' heeft aangeduid als 'catégories dirigeantes'.¹

Het was typerenderwijs de Franse onderzoeker, Mattei Dogan, die in samenwerking met mevrouw M. Scheffer-van der Veen, toen assistente van wijlen C. W. de Vries, het enige tot nu toe bestaande onderzoek naar de achtergrond van de Nederlandse ministers verrichtte.² Over

* Dit artikel is de eerste Nederlandstalige publicatie in het kader van een door de Nederlandse Organisatie voor Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek ondersteund onderzoekproject naar *De Plaats en het Functioneren van het Nederlands Parlement*.

Dit project bevat drie onderdelen: (a) het aanleggen van een biografisch archief van alle leden van de Staten-Generaal sinds 1848; (b) het analyseren van de Handelingen van de Tweede en Eerste Kamer tussen 1963 en 1969; en (c) een mondelinge enquête onder de leden van de Staten-Generaal die op 1 februari 1968, 1 mei 1966, of 1 april 1964 in een van de beide Kamers zitting hadden. Aan dit project van de Afdeling Politieke Wetenschap van de Rijksuniversiteit te Leiden hebben, op verschillende onderdelen en in verschillende mate van intensiteit, naast de auteurs van dit artikel, tot nu toe medegewerkt Mevrouw drs. M. J. M. Brand-Koolen, Mevrouw drs. W. P. Soullié-Secker, dr. N. Cramer, drs. J. Verhoef, drs. R. P. van den Helm, drs. S. H. Piersma, J. Boehmer, W. G. A. Hazewindus, J. Beljon en J. van der Velden. Bij het verzamelen van gegevens uit de Handelingen wordt bijzonder veel steun ondervonden van de heer H. G. van Zwijndregt (oud-hoofd van de Griffie van de Tweede Kamer, thans werkzaam als assistent-griffier bij de Eerste Kamer), alsmede van de heer C. de Boer.

Aangezien de mondelinge enquête uitging van de situatie per 1 februari 1968, is de *Politieke Partij Radicalen* niet afzonderlijk in de tabellen opgenomen; de vier kamerleden, die kort nadien uit de KVP traden, worden nog gerekend te behoren tot de fractie van de Katholieke Volkspartij.

¹ R. Aron, 'Catégories dirigeantes ou classe dirigeante', in *Revue française de Science politique*, 15 (1965), pp. 7-27. Zie ook R. A. Dahl, 'A Critique of the Ruling Elite Model', *American Political Science Review*, 52 (1958), pp. 463-469.

² M. Dogan en M. Scheffer-van der Veen, 'Le Personnel Ministériel Hollandais (1848-1958)', *L'Année Sociologique*, (1957-1958), pp. 95-125. A. J. H. van Ette publiceerde in *Onze Ministers sinds 1798*, Alphen (1948) een aantal genealogische gegevens over de Nederlandse ministers. De Heer van Ette heeft een dergelijke lijst samengesteld over de leden van de Staten-Generaal tussen 1798 en 1940. Deze (niet-gepubliceerde) lijst is een belangrijk hulpmiddel gebleken voor ons onderzoek naar de samenstelling van het Parlement sinds 1848.

parlementsleden is er Moquette's uitermate tijdrovende – want nog met de hand verrichte – studie over de samenstelling van de parlementen van 1930, 1935, 1940, 1946, 1950, 1955, 1956, 1960 en 1965.³ Van Braam publiceerde gegevens over de achtergrond van hogere Nederlandse ambtenaren,⁴ alsmede een kleine studie over Nederlandse burgemeesters.⁵ Er is voorts meer incidenteel onderzoek verricht. Door Boogman,⁶ Fockema Andreae⁷ en J. J. de Jong⁸ zijn enige gegevens gepubliceerd over kamerleden uit een oudere periode. De huidige hoofdredacteur van het Limburgs Dagblad, drs. J. Th. J. van den Berg,⁹ schreef een Leidse doctoraal-scriptie over Katholieke kamerleden tussen 1880 en 1917. De Christen-radicaal drs. D. Th. Kuiper bereidt een proefschrift over de Antirevolutionaire politieke elite voor, in het kader van een meer algemene studie over de emancipatorische beweging van het orthodox-protestantse volksdeel.¹⁰ Doch de oogst is, al met al, nog schraal.

Deze schraalheid staat in duidelijke tegenstelling tot het al of niet vergelijkend 'elite'-onderzoek elders. Er bestaan uitvoerige studies in Engeland, niet slechts in de Namier-traditie van *The History of Parliament* over oudere parlementen, doch ook over de 19e en 20e eeuw.

³ F. G. Moquette, 'Het Nederlandse Parlement: gegevens over leeftijd, lidmaatschapsduur, opleiding, beroep, wetgevende ervaring en bestuurspraktijk', *Acta Politica*, 1 (1965-1966), pp. 112-153. Zie voorts, C. H. van Alderwegen, 'Het Nederlandse Parlement: gegevens over leeftijd en duur van het lidmaatschap' *Acta Politica*, 4, (1968-1969), pp. 197-207.

⁴ A. van Braam, 'Sociale Herkomst en Mobiliteit van Ambtenaren', in: F. van Heek e.a., *Sociale Stijging en Daling in Nederland*, Leiden, 1958, pp. 195-239. Zie voorts de dissertatie van dezelfde schrijver: *Ambtenaren en Bureaucratie in Nederland* (1957).

⁵ A. van Braam, 'Aspecten van de selectie en sociale mobiliteit der Nederlandse burgemeesters in de grotere gemeenten', in *Mens en Maatschappij*, 33 (1959), pp. 43-52.

Een recenter onderzoek naar het carrièrepatroon van Nederlandse burgemeesters is de Leidse sociologische doctoraalscriptie van A. P. van Diggele — zie voor gegevens hieruit het rapport van de Wiardi Beckman-stichting, 'De burge-meester', in *Socialisme en Democratie*, 26 (1969), pp. 556-589.

⁶ Zie bijv. diens publicatie van een rapport van de Britse gezant Lord Napier over de Nederlandse Volksvertegenwoordiging in 1860, in: *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap*, 71 (1957), p. 189 e.v.

⁷ S. J. Fockema Andreae in *500 Jaren Staten-Generaal in de Nederlanden* (1964), p. 215 e.v.

⁸ J. J. de Jong bracht uitvoering statistisch materiaal bijeen over de kamerleden tussen 1850 en 1917, i.h.b. ten aanzien van de sociale status en academische scholing. Enkele gegevens hieruit werden gepubliceerd door A. Hoogerwerf in *Protestantisme en Progressiviteit*, pp. 176-177.

⁹ J. Th. J. van den Berg, *Rooms-Katholieke Tweede Kamer-leden 1880-1917*, doctorale scriptie, Leiden (1968).

¹⁰ Zie voorts R. Reinsma, 'De invasie der kerkelijken. De A.R. Tweede Kamerleden van 1897-1917', *Antirevolutionaire Staatskunde*, 36 (1969), pp. 241-265.

Er zijn geschriften over de ministers sinds 1800,¹¹ over de sociale samenstelling van het Lagerhuis in de 19e eeuw,¹² over de achtergrond van kamerleden en kamerleden in de 20e eeuw,¹³ over het maatschappelijk element in de recrutering van hogere ambtenaren.¹⁴ Voor Frankrijk is er Dogan's uitgebreide onderzoek naar de politieke elite van de derde en vierde Franse Republiek.¹⁵ Er is een Duits onderzoek van Wolfgang Zapf naar *Wandlungen der deutschen Eliten*.¹⁶ Onder leiding van Gruner en Frei is een massaal biografisch verzamelwerk tot stand gekomen over de Zwitserse bondsdag tussen 1848 en 1920.¹⁷ In verschillende Scandinavische landen worden uitgebreide 'data archives' over ministers en parlementsleden ingericht.¹⁸ In Amerika wordt zowel over Amerikaanse politici,¹⁹ als over elitegroeperingen in andere landen, grootscheeps onderzoek gedaan. Sinds de dagen van het door Lasswell en anderen vanuit Stanford opgezette *Comparative Studies of Elites*-project van het einde der jaren veertig, is tevens gepoogd tot meer vergelijkende studies te komen. Deze richten zich op elite-groeperingen in totalitaire²⁰ zowel als in democratische staten;²¹

¹¹ H. J. Laski, *The British Cabinet: a study of its personnel, 1801-1924*, London, 1928.

¹² J. A. Thomas, *The British House of Commons, 1832-1901: A Study of its Economic and Functional Character*, London, 1939.

¹³ Zie bijv. W. L. Guttsman, *The British Political Elite*, London, 1963; J. F. S. Ross, *Parliamentary Representation*, London, 1948 en idem, *Electors and Elections: studies in democratic representation*, London, 1955; voorts de delen van de bekende Nuffield College Series of Election Studies van R. B. McCallum, D. E. Butler, R. Rose en A. King (1945-1966).

¹⁴ R. K. Kelsall, *Higher Civil Servants in Britain*, London, 1955.

¹⁵ M. Dogan, 'Political Ascent in a Class Society: French Deputies 1870-1958', in Dwaine Marvick ed., *Political Decision-makers: recruitment and performance*, Glencoe, 1961, pp. 57-90.

¹⁶ W. Zapf, *Wandlungen der deutschen Eliten*, München, 1965.

¹⁷ E. Gruner en K. Frei, *Die Schweizer Bundesversammlung, 1848-1920*, deel I, (Biographien), deel II (Soziologie und Statistik), Bern, 1966, Voor België, zie P. van Molle, *Het Belgische Parlement, 1894-1969* - bio-bibliografische gegevens over 2.250 volksvertegenwoordigers, senators en extra-parlementaire ministers, Gent, 1969.

¹⁸ Zie bijv. S. Rokkan's rapport over het UNESCO Symposium on *Models and Methods in the Comparative Study of Nation Building*, *Social Science Information*, 8 (1969), pp. 85-99; en Rokkan en Kjell Salhus, 'Changes in the Channels of Recruitment to Parliament: specimen tables for three countries', *ibidem*.

¹⁹ Bijv. de bekende studie van D. Matthews, *United States Senators and their World*, Chapel Hill (1960).

²⁰ H. D. Lasswell en D. Lerner, eds., *World Revolutionary Elites - studies in coercive ideological movements*, Cambridge (1966).

²¹ Zie bijv. M. Dogan en P. Campbell, 'Le Personnel Ministériel en France et en Grande Bretagne (1945-1957)', *Revue française de Science Politique*, 7 (1957), pp. 313-345; 793-824; J. Meynaud, ed., *Decisions and Decision-makers*

meer recent zijn daarbij voorts onderzoekingen gekomen over elite-groeperingen in nieuwe staten,²² variërend van nationalistische politici tot militaire officiersgroepen. Nederland blijft schitteren door afwezigheid. Waarom?

De late en nog altijd gebrekkige ontwikkeling van de Nederlandse politieke wetenschap lijkt als verklaring ontoereikend. Immers, het veld van onderzoek had ook de belangstelling kunnen verwerven van de veel talrijker Nederlandse historici en sociologen. Voor de historici was er al veertig jaar het voorbeeld van Sir Lewis Namier, voor de sociologen een langdurige preoccupatie met problemen van sociale stratificatie²³ en althans theoretische aandacht voor het verschijnsel politieke macht.²⁴ Voor een verklaring zal men daarom eerder moeten zoeken in bepaalde eigenaardigheden van de Nederlandse politiek zelf. De betrekkelijk rustige ontwikkeling van de Nederlandse politiek bood verhoudingsgewijze geringe stimulansen. Voorzover sprake was van maatschappelijk conflict, dacht men eerder aan tegenstellingen tussen sociale groepen, dan aan de activiteit van duidelijk-gemarkeerde politieke elite-groeperingen. De onderscheidene emancipatorische bewegingen mochten elk hun grote voormannen hebben gehad; het effect van de geslaagde emancipatie zelf was een versterking van een verzuiling, waarin een patroon van accommodatie tussen groepen kenmerkender leek dan een strijd tussen personen. Historisch gezien, waren elite-groepen in Nederland geografisch en levensbeschouwelijk verbrokkeld - zij leken weinig coherent, en waren derhalve ook weinig zichtbaar.

De geringe aandacht voor persoonlijkheden in leidende politieke functies lijkt men terug te vinden in twee typerende verschijnselen: de

in the Modern World, Zürich, 1967.

Een meer uitgebreid vergelijkend onderzoek naar de achtergrond van ministers en parlementsleden in een groot aantal landen in West Europa wordt thans voorbereid door M. Dogan (Centre National de Recherche Scientifique, Parijs), L. Edinger (Columbia University) en J. Linz (Yale University).

²² Een voorbeeld van dit genre is de zeer gedetailleerde studie van F. Frey, *The Turkish Political Elite*, Cambridge Mass., 1965.

²³ Zie de studies van Van Heek, Vercrujse, Kuiper, Van Tulder e.a. in de serie *Sociale Stijging en Daling in Nederland*, Leiden, 1958, e.v. jaren, alsmede het samenvattende artikel van F. van Heek, 'Sociale ongelijkwaardigheid en verticale mobiliteit in de 20e eeuw: wijzigingen en continuïteit', in A. N. J. den Hollander, *Drift en Koers*, Assen, 1962, pp. 149-179. De aandacht voor de sociale stratificatie leidde wel tot de unieke studie van P. Vinke, *De maatschappelijke plaats en herkomst der directeuren en commissarissen van de open en daarmede vergelijkbare besloten naamloze vennootschappen*, Leiden, 1961. Het contrast met de geringe aandacht voor studie over politiek-leidende groeperingen valt daardoor te sterker op!

²⁴ Bijv. J. A. A. van Doorn, 'Sociologische begrippen en problemen rond het verschijnsel macht', *Sociologisch Jaarboek* (1957).

geringe biografische en autobiografische literatuur die Nederland kent, en het even gebrekkige apparaat aan biografische naslagwerken. Na het einde van de 19e eeuw kwam, zo lijkt het, eerder een *achteruitgang* dan een *voortgang* op het terrein van biografische documentatie. De zo op personen gerichte boekjes van bekende parlementsverslaggevers als Frans Netscher,²⁵ C. K. Elout,²⁶ of D. Hans²⁷ verdwenen. Het Nieuw-Nederlands Biografisch Woordenboek van Molhuysen en F. K. Kossman (1937) gaat niet verder dan 1910. Het sindsdien verschenen materiaal als te vinden in *Parlement en Kiezer* (jaarlijks verschenen sinds 1911), of de enige malen uitgekomen edities van *Wie is dat?* (tussen 1902 en 1956) is van toevallige kwaliteit. Een van de bestaande bronnen *Persoonlijkheden in het Koninkrijk der Nederlanden in Woord en Beeld* (1938) (gezien de toevoeging van foto's meer populair bekend als de 'smoelenbijbel') kwam slechts tot stand dankzij betaling door de beschrevenen zelf. *Who's who in The Netherlands* (1962) typeert, alleen al in zijn verschijnen, de veel rijker traditie die op dit gebied elders bestaat.

De geringe biografische literatuur belemmerde op zijn beurt weer het wetenschappelijk onderzoek. De voor 'elite'-onderzoek bestaande bronnen zijn veelal moeilijk toegankelijk, en wisselvallig van inhoud. Gegevens over Nederlandse politici uit de 19e eeuw zijn soms nog verkrijgbaar uit de jaargangen van het *Nederlands Adelsboek* of het *Nederlands Patriciaat* (de zgn. 'rode' en 'blauwe' boekjes). Maar met de 'democratisering' vermindert ook de waarde van deze bron. Necrologieën in dagbladen bieden soms materiaal dat elders niet te vinden is. Maar ook zij lijden onder de lage kwaliteit van het voorhanden bibliografisch apparaat; zij wemelen veelal van onnauwkeurigheden. Een matige documentatie leidt daarom tot moeilijk en matig betrouwbaar onderzoek – een vicieuze cirkel, waaruit men slechts ten koste van veel arbeid, en continue correctie van bestaande gegevens, zal kunnen geraken.

Sinds enige tijd wordt door de Afdeling Politieke Wetenschap van de Leidse Universiteit gepoogd in een drietal richtingen enigszins in de bestaande lacunes te voorzien:

(a) door de aanleg van een archief over alle Nederlandse ministers en staatssecretarissen, die sinds 1848 deel hebben uitgemaakt van enigerlei Nederlandse regering. De grondslag hiervoor vormt het door mevrouw Scheffer-van der Veen eerder bijeingebrachte materiaal, over alle ministers tussen 1848 en 1958. Dit materiaal is bijgewerkt tot

²⁵ F. Netscher, *In en Om de Tweede Kamer*, Amsterdam, 1884.

²⁶ C. K. Elout, *De Heeren in Den Haag*, 1907.

²⁷ D. Hans, *Parlementsfilmen – figuren en momenten uit de Nederlandse volksvertegenwoordiging*, Scheveningen, 1924.

1967, en aangevuld met verschillende politieke gegevens. Dankzij welwillende steun van Professor dr. A. van Braam en dr. W. H. Vermeulen kon dit materiaal ten aanzien van verschillende variabelen worden gecontroleerd en verder aangevuld. Het hierdoor tot stand gekomen 'archief' is opnieuw op ponskaarten overgebracht; het bevat thans gegevens over 363 ministers en 52 staatssecretarissen.

(b) door het inrichten van een archief over alle parlementsleden, die gedurende enigerlei periode sinds 1848 deel hebben uitgemaakt van Eerste of Tweede Kamer. Het materiaal hiervoor wordt op fiches bijeingebracht onder leiding van mevrouw drs. W. P. Soullié-Secker. Ook dit materiaal zal worden overgebracht op ponskaarten. De basisgegevens zijn afkomstig uit bovengenoemde bronnen, alsmede uit gegevens van het Centraal Bureau voor de Genealogie, bevolkingsregisters, dossiers van de Rijksvoorlichtingsdienst, en schriftelijke enquêteformulieren toegezonden aan oud-kamerleden of hun nabestaanden.

(c) door het houden van een mondelinge enquête onder alle leden van de Staten-Generaal, die op 1 februari 1968 in een van beide Kamers zitting hadden, alsmede onder oud-leden van de Kamers uit de daaraan voorafgaande zittingsperiode (1963-1967).

Deze enquête had een veel ruimere strekking dan het verzamelen van biografische gegevens alleen. Doch zij verschafte de gelegenheid (zoals reeds door Moquette was voorzien²⁸) te komen tot een meer uitgebreid onderzoek naar de sociale herkomst en de politieke recrutering van Nederlandse parlementsleden dan uit naslagwerken e.d. ooit mogelijk zou zijn geweest. De enquête vond plaats in de lente en vroege zomer van 1968. Door ruime medewerking van het overgrote deel der kamerleden kon een zeer hoge respons worden bereikt. Van de 150 leden van de Tweede Kamer stonden 141 een vraaggesprek toe; slechts de vijf leden van de C.P.N., drie leden van de toen nog niet gesplitste Boerenpartij, en één lid van de S.G.P. weigerden een interview. Van de 75 leden van de Eerste Kamer konden gesprekken plaats vinden met 70 leden: er bestond op 1 februari 1968 een nog niet vervulde vacature, het lid van de C.P.N. weigerde medewerking; met één KVP-senator kon geen afspraak worden gemaakt, terwijl twee kamerleden uit deze fractie door langdurige ziekte verhinderd waren een interview toe te staan.

Op basis van dit enquêtemateriaal publiceren wij in het hierna volgende een aantal gegevens over de leden van Eerste en Tweede Kamer die per 1 februari 1968 zitting hadden. In een eerste artikel zullen wij het reeds door Moquette en in zijn voetspoor door Van Alderwegen geboden materiaal completeren, opdat een doorlopende tijdreeks ont-

²⁸ Moquette, *op.cit.*, p. 112.

staat. De rest van dit eerste artikel zal worden gewijd aan een aantal achtergrondgegevens over het milieu van herkomst, in het bijzonder ten aanzien van beroepssfeer en godsdienst. In een tweede artikel zullen wij tegen de achtergrond van de in het eerste artikel geboden meer formele milieugegevens een analyse geven van de factoren, die invloed hebben gehad op de politieke bewustwording en candidering van de leden van de Eerste en Tweede Kamer.

Aan de hierna volgende publicatie van gegevens moge nog één opmerking vooraf gaan. Maar al te gemakkelijk wordt door velen ondersteld, dat milieufactoren een rechtstreeks determinerende invloed hebben op politieke meningen en gedragingen. Afkomst uit een bepaalde beroepssfeer, of een bepaald geloof, of een milieu van een bepaald maatschappelijk aanzien, wordt zonder nadere analyse als causale factor beschouwd. Hier is in feite sprake van een prejudice, vervat in een *petitio principii*. Men neemt van te voren het causale verband aan, 'bewijst' tot eigen satisfactie het bestaan van een zekere spreiding van bepaalde variabelen over de te onderzoeken politieke populatie, en meent hierdoor een definitieve verklaring voor verschillen in meningen en gedragingen te hebben gegeven. Deze procedure is methodologisch onhoudbaar. Veeleer immers kan sprake zijn van een 'codeer-tautologie'. Een onderzoeker acht bepaalde variabelen a priori relevant, hij codeert deze, tabelleert of correleert, en beschouwt de zo gevonden uitkomsten als toereikend bewijs voor causale verbanden. *A priori* en luiheid reiken elkaar vaak de hand: aangezien sommige variabelen gemakkelijker terug te vinden en te coderen zijn dan anderen, worden deze als 'grondvariabelen' beschouwd. Feitelijk onderzoek heeft aangetoond, dat tal van de in sociaal-wetenschappelijk onderzoek gebruikte variabelen zoals maatschappelijke stand of klasse, godsdienst, leeftijd etc., slechts een zeer geringe voorspellende waarde bezitten ten aanzien van feitelijk sociaal gedrag. Dit geldt in het bijzonder voor leiding-gevende categorieën, zoals door Edinger en Searing uitvoerig is aangetoond.²⁹

Voor een meer definitieve studie zal daarom eerder een omgekeerde procedure moeten worden gevolgd. Men zal eerst het feitelijk politiek gedrag van de te onderzoeken groep politici moeten nagaan, vervolgens zien of hierachter mogelijk coherente attitudes schuilen, en tenslotte de vraag moeten stellen, in hoeverre de zo gevonden gedragingen en attitudes mede door de eerder genoemde achtergrondvariabelen kunnen worden verklaard.

²⁹ Zie L. J. Edinger en D. D. Searing, 'Social Background in Elite Analysis: a methodological enquiry', *American Political Science Review*, 61 (1967), pp. 428-445; D. D. Searing, 'The Comparative Study of Elite Socialization', *Comparative Political Studies*, (1968/1969), pp. 471-500.

Ons parlementsonderzoek heeft dit stadium nog niet bereikt. Wat volgt is daarom niet meer dan een eerste rapportage. De hierna volgende gegevens zijn in feite meer van belang in het kader van het vergelijkend onderzoek naar de achtergronden van politieke elites dan als onderdelen van wat men gewoonlijk aanduidt als 'legislative behavior research'.³⁰ Anders gezegd: de uitkomsten van dit eerste deel van het onderzoek moeten bezien in het licht van wat bekend is over de achtergronden van vergelijkbare politieke groeperingen: Nederlandse parlementsleden uit vroegere perioden, andere politiek leidende groeperingen in Nederland, en parlementaire afgevaardigden in andere landen, eerder dan als een toereikende studie over het Nederlandse parlement in 1968.

II OPLEIDING EN BEROEPSACHTERGRONDEN

C. H. van Alderwegen³¹ publiceerde in 1969 enkele nieuwe gegevens over leeftijd en zittingsduur van de leden van Eerste en Tweede Kamer in 1967 in aansluiting op het zeer uitvoerige materiaal dat Moquette eerder bijeenbracht over de leeftijd, de zittingsduur, de opleiding, het beroep, de wetgevende ervaring en de bestuurspraktijk van de leden der Parlementen tussen 1930 en 1965. Ter verdere aanvulling op Moquette's materiaal geven wij, allereerst, enkele gegevens over de opleiding en het beroep van de kamerleden. Wij kiezen daarvoor als steekdatum 1 februari 1968 – de datum, die wij ook aanhielden voor de ingestelde mondelinge enquête onder de toen zitting hebbende leden van Eerste en Tweede Kamer.

(a) *Opleiding* – In tabel I zijn gegevens bijeengebracht over de opleiding van Eerste en Tweede Kamerleden sinds 1930. De zeer uitvoerige gegevens van Moquette hebben wij, terwille van de overzichtelijkheid, tot drie categorieën gereduceerd: alleen lager onderwijs, voortgezet onderwijs, en universitair onderwijs.

De verdeling van de verschillende vormen van onderwijs was in 1968 in de beide kamers praktisch gelijk; voor de Tweede Kamer betekent dit een verdere versterking van het universitaire element, voor de Eerste Kamer een lichte teruggang van het in het verleden in verhouding tot de Tweede Kamer zeer veel hoger percentage universitair geschoolden.

³⁰ J. C. Wahlke and Heinz Eulau eds, 'Legislative behavior, a reader in theory and research', Glencoe, 1959; H. Eulau and K. Hinckley, 'Legislative Institutions and Processes', in James A. Robinson ed., *Political Science Annual – international review*, Vol. I (1966), pp. 85-189; S. C. Patterson ed., *Legislative Behavior – a reader*, Princeton, 1968.

³¹ Van Alderwegen, zie noot 2.

Tabel 1

A) opleiding leden van de Eerste Kamer (in %)		1930	1935	1940	1946	1950	1955	1960	1965	1968
opleiding										
universitair onderwijs		48.0	50.0	56.0	60.0	58.0	62.0	64.0	62.7	58.1
voortgezet onderwijs		36.0	30.0	32.0	22.0	24.0	26.0	28.0	33.3	37.9
lager onderwijs		8.0	20.0	12.0	18.0	18.0	12.0	8.0	4.0	4.0
		N = 50	N = 50	N = 50	N = 50	N = 50	N = 50	N = 75	N = 75	N = 75
B) opleiding leden van de Tweede Kamer (in %)										
opleiding										
universitair onderwijs		44.0	44.0	42.0	47.0	44.0	49.0	54.0	52.7	58.6
voortgezet onderwijs		38.0	40.0	40.0	39.0	45.0	42.0	38.7	38.7	37.4
lager onderwijs		18.0	16.0	18.0	14.0	11.0	9.0	7.3	8.6	4.0
		N = 100	N = 100	N = 100	N = 100	N = 100	N = 100	N = 150	N = 150	N = 150

Bron: Moquette, *op.cit.*, tabellen 13 en 15. Voor 1968: enquête-gegevens aangevuld met gegevens uit *Parlement en Kiezer*.

Tabel 2 A, universitaire studierichting leden Eerste Kamer in 1968

	niet universitair geschoold	theologie	letteren	rechten indologie staatswetenschappen	sociale wetenschappen	economie	medicijnen	landbouw	natuur wetenschappen
PSP	2			1					
PvdA	9		1	7		1	1		2
KVP	11	1	2	3	1	3	1		3
ARP	3			3		1			
CHU	2	1		2	1		1		
VVD	1		1	3				2	1
BP	2								
CPN	1								
totaal	31	2	4	19	2	5	3	2	6

Tabel 2 B, universitaire studierichting leden Tweede Kamer in 1968

	niet universitair geschoold	theologie	letteren	rechten indologie staatswetenschappen	sociale wetenschappen	economie	medicijnen	landbouw	natuur wetenschappen
PSP	2					1			1
PvdA	13		1	8	2	8	1	2	2
D'66	1		1	3	1	1			
KVP	18		2	11	3	7			1
ARP	6		1	5		3			
CHU	5			4	1	1	1		
VVD	5			11				1	
BP	6			1					
SGP		1							
GPV	1								
CPN	5								2
totaal	62	1	5	43	7	21	2	3	6

Uit tabel 2, waarin voor beide kamers, naar fractie uitgesplitst, een overzicht wordt gegeven van de studierichting van universitair geschoolden, blijkt dat in 1968 in de Tweede Kamer zowel als de Eerste Kamer, de fracties van *alle* grote partijen een meerderheid van universitair-geschoolde leden kenden. Het hoogste percentage universitair-geschoolden heeft de fractie van D'66 – niet voor niets geboren in Amsterdamse intellectuele milieus. Daarna komen, in afnemende volgorde in de Tweede Kamer, de fracties van de VVD, de PvdA, de KVP, de CHU en de ARP. Deze onderling (overigens tussen de laatste vier partijen niet sterk uiteenlopende) verhoudingen verschillen in de Eerste Kamer slechts in één opzicht: de CHU-Eerste Kamer-fractie is, op een klein aantal, wat academischer getint dan de Tweede Kamer-fractie van deze zelfde partij.

Beziet men de uitsplitsing naar studierichtingen dan geldt ook hier dat de reeds door Moquette gesignaleerde trends zich over het algemeen hebben gehandhaafd. Het aantal juristen blijft vrijwel stabiel; aangezien het aantal universitair-geschoolden absoluut toeneemt impliceert dit een relatieve achteruitgang. Het aantal economen neemt sterk toe, in het bijzonder bij de Tweede Kamer-fracties van de PvdA en de KVP. Laag blijft verhoudingsgewijs het aantal afgestudeerden in de letteren, de natuurwetenschappen (ofschoon hier van een lichte stij-

Tabel 3, opleiding van niet-universitair gevormde kamerleden

	Eerste Kamer	Tweede Kamer
L.O.	2	6
nijverheidsonderwijs	—	1
lagere technische opleiding	1	2
voortgezette technische opleiding	3	1
(m)u.l.o., avondschool	4	8
kweekschool, lagere actes	—	3
handelsschool, middenstandsdiploma	1	1
lagere landbouw opleiding	2	7
voortgezet landbouw onderwijs	3	1
middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs	8	7
candidaat-notaris	—	1
opleiding gemeenteadministratie	—	2
school voor maatschappelijk werk	—	4
M.O. actes	6	6
candidaats H.O.	1	6
belastingacademie/opleiding	—	1
militaire opleiding	—	3
binnenlands bestuur	—	1
theologische opleiding	—	1
totaal	31	62

ging sprake is), en de medicijnen. Van de theologen van weleer rest in de Tweede Kamer nog slechts ds. Abma van de SGP; in de Eerste Kamer zetelden in 1968 nog slechts als theologisch geschoolden de oud-predikant Beerekamp en Pater Stokman.

Beziet men de groep niet-universitair geschoolde kamerleden, dan blijkt overeenkomstig de door Moquette eerder gesignaleerde tendentie een duidelijke verdere teruggang van het aantal leden met uitsluitend lager-onderwijs te zijn opgetreden. De tussengroep 'voortgezet' onderwijs bevat een grote verscheidenheid van opleidingen. In tabel 3 geven wij een uitsplitsing van de niet-universitaire groep, overeenkomstig de door Moquette aangehouden verdeling (zie zijn tabellen 13 en 15): Uit deze tabel blijkt, dat meer dan de helft van de niet-universitair geschoolde leden een beroepsopleiding achter zich had, gelijkwaardig aan middelbaar onderwijs of hoger. In vergelijking tot vele buitenlandse parlementen heeft het Nederlandse Parlement over het algemeen een hoge gemiddelde scholing.

(b) *Beroepsachtergronden* – Over de samenstelling van de beide Kamers der Staten-Generaal sinds 1945 bestaan gegevens uit twee verschillende bronnen.

Het Centraal Bureau van de Statistiek publiceert na elke verkiezing voor de Tweede Kamer een aantal tabellen, waarin o.a. wordt opgegeven welk beroep de Kamerleden bekleedden op het moment van hun eerste verkiezing. Uit deze staten hebben wij een verzamelstaat opgemaakt (Tabel 4), welke een beeld geeft van de verschuivingen naar beroepsachtergrond van de leden van de Tweede en Eerste Kamer sinds 1946.

Bij de samenstelling van deze tabel bleek, dat het C.B.S. door de jaren heen niet geheel consequent is bij de gemaakte indelingen. Zo sprak het bureau van 1946 tot 1952 van een categorie bestuurders van provincie of gemeente; later werden afzonderlijke gegevens gepubliceerd over het aantal burgemeesters, wethouders en leden van Gedeputeerde Staten. Werd oorspronkelijk een onderscheid gemaakt tussen vakverenigingsbestuurders, bestuurders van middenstandsorganisaties, en bestuurders van land- en tuinbouworganisaties, later werd slechts een niet nader gedefinieerde indeling gegeven in bestuurders van land- en tuinbouworganisaties, bestuurders van andere bedrijfstakken dan landbouw, en bestuurders van sociale organisaties. De gegevens van tabel 4 worden daarom onder voorbehoud gegeven.

Een tweede bron wordt gevormd door de tabellen die Moquette in de eerste jaargang van *Acta Politica* publiceerde. Terwille van de vergelijkbaarheid geven wij in tabel 5 tevens de beroepsindeling van de Kamers in 1968 naar de indeling, die Moquette eerder aannam.

Tabel 4, beroepsachtergronden van Kamerleden, 1946-1967

beroep bij benoeming tot kamerlid	Eerste Kamer				Tweede Kamer				
	1946	1948	1952	1956	1952	1956	1959	1963	1967
A overheid									
1 bestuurder van gemeente of provincie	8	6	12	17	15	12	14	18	13
2 ambtenaar	1	1	2	2	2	5	8	12	18
3 rechterlijke macht	5	2	1	2	2	3	3	1	20
4 militair		1				1	1	2	4
totaal A:	14	9	15	19	14	13	14	11	15
						17	17	10	14
B onderwijs									
1 hoogleraar	8	8	8	9	7	2	3	4	3
2 leraar/onderwijzer	3	3	2	3	7	11	11	7	12
totaal B:	11	11	10	12	14	13	14	11	15
						17	17	10	14
C bestuurders van maatschappelijke organisaties									
1 partijfunctionarissen	2	3	3	3	3	13	8	13	14
2 bestuurders van organisaties land en tuinbouw		1	2	3	1	4	3	4	4
3 bestuurders van andere bedrijfstakken	5	5	2	6	5	11	9	7	17
4 bestuurders van sociale organisaties				1				4	5
totaal C:	7	9	7	13	9	28	20	24	39
						40	40	26	50

beroep bij benoeming tot kamerlid	Eerste Kamer				Tweede Kamer				
	1946	1948	1952	1956	1952	1956	1959	1963	1967
D handel; industrie; landbouw									
Personen werkzaam in:									
1 handel		1		3	3	2	2	4	4
2 industrie	3	3	5	4	7	4	5	6	10
3 bankwezen	1	2	2	1	3	3	3	2	2
4 landbouw						3	2 ^r	1	2
totaal D:	4	6	7	8	13	9	8	13	14
						21	14	21	20
E zelfstandige beroepen									
1 advocaat	5	6	6	5	5	16	9	7	11
2 arts			1	2	1	1	1	1	1
3 ingenieur etc.	1	1	1	1	1	4	3	3	1
4 predikant; geestelijke	3	4	1	2	1	9	8	6	12
5 journalist									13
totaal E:	9	11	9	11	9	30	21	17	27
						26	26	26	26
F overigen									
1 overig	1					3	11	7	8
2 zonder				3	2			3	8
totaal F:	1			4	2	3	11	10	16
						16	16	16	12

Bron: C.B.S.-verkiezingsstatistieken.

Voor de Eerste Kamer zijn de cijfers voor 1959 en 1967 niet beschikbaar, omdat het C.B.S. uitsluitend gegevens over de Eerste Kamer opneemt indien deze Kamer in zijn geheel wordt vernieuwd.

Tabel 5, door kamerleden bij eerste intrede uitgeoefend beroep (volgens indeling van Moquette)*

	Eerste Kamer	Tweede Kamer
<i>bedrijfsleven</i>		
lagere functie	—	1
middelbare/hogere functie	1	6
leidinggevende functie	7	6
zelfstandig:		
handelsonderneming	1	—
landbouwer/tuinder/veefokker	3	8
totaal	12	21
<i>zelfstandige beroepen</i>		
accountant	1	—
advocaat (en procureur)	6	10
architect	1	—
arts, apotheker, tandarts	2	1
commercieel adviseur	1	2
(candidaat-)notaris	—	1
predikant	—	1
journalist	—	15
tandtechnicus	1	—
verzekeringsmakelaar	—	1
<i>politieke en economische organisaties</i>		
partijfunctionaris	3	8
vakbondsfunctionaris	7	11
medewerker wetenschappelijk bureau, vakbond	—	8
functionaris van werkgeversorganisatie	—	4
functionaris van land- en tuinbouworganisatie	1	6
secr. Stichting van de Arbeid	—	1
functionaris van middenstandsorganisatie	—	3
functionaris van sociale organisaties	1	7
functionaris van Omroepvereniging	1	—

De door Moquette eerder geconstateerde trends³² blijken zich over het algemeen te hebben gehandhaafd. Men vindt ook nu een hoog

* Van de indeling van Moquette (op. cit. tabellen 17 en 18) is hier in één opzicht afgeweken. Terwijl Moquette als uitgangspunt nam dat beroepen als gemeenteraadslid, wethouder, lid van provinciale staten en gedeputeerde staten, kamerlid en minister onvoldoende de oorspronkelijke herkomst van het kamerlid onthullen en derhalve buiten beschouwing dienen te worden gelaten, hebben wij gemeend deze reserve ten aanzien van full-time *bestuurders* te moeten laten vallen, indien sprake is van een bestuurlijke functie, die werd uitgeoefend voordat de betrokkene volksvertegenwoordiger werd.

³² Moquette, *op.cit.*, p. 138 e.v.

	Eerste Kamer	Tweede Kamer
<i>onderwijs</i>		
(hoofd)onderwijzer L.O.	—	1
dir./leraar kweekschool M.O.	8	9
dir./leraar gespecial. opleiding	—	1
wetenschappelijk medewerker/lector/ privaatdocent H.O.	—	2
(buiten)gewoon hoogleraar	6	1
totaal onderwijs	14	14
rechterlijke macht	1	—
<i>ambtenaar:</i>		
gemeente	2	3
provincie	1	5
ministerie/rijksdienst	—	9
belastingambtenaar/ontvanger	—	2
officier	—	4
totaal ambtenaren	3	23
<i>bestuurder</i>		
minister/staatssecretaris	1	1
lid Gedeputeerde Staten	2	—
burgemeester	13	3
wethouder	2	3
huisvrouw	1	2
zonder beroep	—	4
vacature	1	—
algemeen totaal	75	150

percentage oud-ambtenaren en bestuurders van politieke en maatschappelijke organisaties in de Tweede Kamer, in de Eerste Kamer een relatief groot aantal gehonoreerde ambtsdragers van provincie en gemeenten, alsmede een groot aantal hoogleraren en andere personen werkzaam in het onderwijs. Evenzeer is nog altijd sprake van een vrij constant (zij het internationaal perspectief vergelijkenderwijs gering) aantal beoefenaars van vrije beroepen. Kenmerkend blijft het kleine aantal personen werkzaam in handel, industrie, kleinhandel of landbouw, evenzeer als de algehele afwezigheid van handarbeiders. Opvallend is, in tabel 5, de duidelijke toename van het aantal personen, die opgeven ofwel landbouwer te zijn, ofwel bestuurder van land- en tuinbouworganisaties: gevolg van – en reactie door de andere partijen

op – de intrede in de Tweede Kamer van de Boerenpartij in de voorafgaande legislatieve periode?

In de door het C.B.S. en Moquette bijeengebrachte gegevens over de beroepsachtergrond schuilt een door Moquette reeds gesignaleerd probleem. Het C.B.S. gaat uit van het beroep, dat het kamerlid bekleedde toen hij (of zij) voor de eerste maal tot volksvertegenwoordiger werd gekozen. Moquette besloot tot het volgende criterium:

'het hoofdberoep te kiezen dat de verschillende Kamerleden naast hun volksvertegenwoordigerschap bleven bekleden dan wel dat zij als laatste hadden bekleed, alvorens zij hun volksvertegenwoordigerschap in enigerlei hoger of lager orgaan als hoofdberoep aanvaardden'.³³

De moeilijkheid van dit criterium is dat het voor de tabellering leidt tot het aannemen van beroepen, die onderling zeer verschillen in werkelijkheidsgehalte. Indien een Kamerlid hetzelfde beroep blijft uitoefenen naast zijn Kamerlidmaatschap als hij reeds bij intrede bekleedde, zijn geen grote problemen aanwezig. Legt een Kamerlid *wel* zijn beroep neer, ofwel om zich volledig aan het kamerlidmaatschap te wijden, ofwel om een ander meer compatibel beroep te aanvaarden, dan wordt de discrepantie tussen het oorspronkelijke beroep en de feitelijke werksfeer groter, naarmate het kamerlidmaatschap langer duurt. Het bekende voorbeeld van P. J. Oud, die biografisch tal van jaren te boek bleef staan als *surnumerair van de registratie en domeinen*, is te illustratief om nader commentaar te behoeven.

Hoe reëel dit probleem is, blijkt uit tabel 6.

Hierin wordt voor de 141 geïnterviewde leden van de Tweede Kamer en de 70 geïnterviewde leden van de Eerste kamer naast elkaar opgegeven het beroep, dat zij bij aanvaarding van het Kamerlidmaatschap bekleedden, en het beroep, dat zij in 1968 uitoefenden. Hieruit blijkt, dat voor de Tweede Kamer *meer dan de helft* hun oorspronkelijk beroep neerlegden, en op het moment van het interview geen ander beroep naast het kamerlidmaatschap bekleedden. In dezelfde tabel blijkt ook, welke beroepen in het bijzonder sterk verlaten werden: ambtelijke functies (gevolg veelal van formele onverenigbaarheid), het onderwijs en professionele bestuursfuncties in politieke en sociale organisaties. Bij de Eerste Kamer is – begrijpelijkerwijs, van een veel geringer beroepsverandering sprake. Hier oefenden in 1968 slechts 13 van de 70 (merendeels oudere) geïnterviewden geen ander beroep meer uit. Het aantal personen in ambtelijke functies (het geldt hier voornamelijk bekleeders van gehonoreerde ambten, zoals burgemeester, e.d.) blijft vrijwel constant; een aanzienlijke teruggang blijkt slechts op te treden bij de politieke en sociale organisaties – veelal zal het ook hier

³³ *Op.cit.*, p. 137.

Tabel 6, beroepen door Kamerleden vervuld bij eerste intrede vergeleken met beroep in 1968

	Eerste Kamer		Tweede Kamer	
	vóór intrede	huidig beroep	vóór intrede	huidig beroep
bekleders van ambten en ambtenaren	28.6	28.5	19.9	6.4
beroepsmilitair	—	—	2.8	—
werkzaam in onderwijs	17.1	18.6	9.2	2.8
vrije beroepen	17.1	14.3	10.6	6.4
werkzaam bij politieke organisaties; vakverenigingen	17.1	4.3	27.0	15.6
werkzaam in handel, industrie en bankwezen	11.4	7.1	6.4	4.3
boeren	0.7	4.3	3.5	2.8
arbeiders	0.7	—	0.7	—
andere beroepen	4.3	4.3	19.9	9.9
geen beroep	—	18.6	—	51.8
	N = 70		N = 141	

gaan om oud-bestuurders van maatschappelijke organisaties, nu tot rijper leeftijd gekomen. Voor het overige illustreert tabel 6 de aanzienlijke verschillen die tussen het lidmaatschap van de Tweede en de Eerste Kamer bestaan in de gevolgen, die het aanvaarden van een mandaat voor de betrokkene met zich brengt.

(c) *Beroep: kamerleden, vaders en grootvaders* – In de hierboven weergegeven tabellen was voornamelijk sprake van een aanvulling van het materiaal van Moquette uit gemakkelijk toegankelijke bronnen. Daardoor konden ook cijfers worden vermeld over *alle* leden van de Staten-Generaal, onafhankelijk van de vraag of zij hun medewerking aan de enquête hadden verleend.

In het hierna volgende wordt dieper op sociale achtergronden ingegaan, aan de hand van uit de vragenlijsten afkomstige gegevens omtrent ouders en grootouders.

Aan elke respondent vroegen wij een zo nauwkeurig mogelijke bepaling van het beroep van hun vader en hun grootvader van vaderszijde. De hierdoor verkregen gegevens werden, zo veel mogelijk, ingedeeld naar beroepssoort en beroepshoogte.

Een codering naar *soort* beroep bood geen bijzondere moeilijkheden; ofschoon voor de tabellering noodzakelijk gekozen moest worden voor relatief grove categorieën, kon toch een redelijk exacte indeling worden bereikt.

In tabel 7 worden voor beide kamers de beroepen weergegeven van de kamerleden, hun vaders, en hun grootvaders.

Tabel 7, beroepen kamerleden, vaders en grootvaders van vaderszijde

	Eerste Kamer			Tweede Kamer		
	kamerlid	vader	grootvader	kamerlid	vader	grootvader
bekleders van ambten en ambtenaren	28.6	17.1	7.1	19.9	16.3	6.4
beroepsmilitair	—	1.4	1.4	2.8	—	2.8
werkzaam in onderwijs	17.1	11.4	2.9	9.2	7.8	0.7
vrije beroepen	17.1	8.6	2.9	10.6	9.2	3.5
werkzaam bij handel, industrie en bankwezen	11.4	15.7	17.1	6.4	25.5	16.3
kleinere zelfstandigen	—	5.7	18.6	—	13.5	19.9
boeren	0.7	14.3	24.3	3.5	12.8	24.8
werkzaam bij politieke organisaties; vakverenigingen	17.1	—	—	27.0	2.1	—
arbeiders	0.7	20.0	17.1	0.7	10.6	15.6
overige beroepen	4.3	4.3	5.7	19.9	2.1	5.7
onbekend	—	1.4	2.9	—	—	4.3
	N = 70			N = 141		

Hieruit zijn enkele opvallende conclusies te trekken.

Vergelijkt men de grootvaders van Eerste en Tweede Kamerleden, dan wijken de percentages, die voor de beroepsoorten gevonden praktisch in geen enkel opzicht van elkaar af. Vrijwel alle sporen van gevestigde families – van de 'aanzienlijkheid' die tot 1917 nog constitutioneel gesteund werd door de speciale eisen, die aan de verkiesbaarheid voor de Eerste Kamer, in tegenstelling tot de Tweede Kamer, verbonden waren – zijn, voorzover de opgaande lijn iets over de familie zegt, geheel en al verdwenen. Dit geldt vrijwel evenzeer, indien men de beroepsoorten van de vaders van kamerleden vergelijkt. Het enige opvallende verschil tussen de vaders van Eerste en Tweede Kamerleden is dat bij de vaders van Eerste Kamer-leden verhoudingsgewijs *meer* arbeiders gevonden worden en duidelijk *minder* personen uit de sectoren handel, industrie, of kleine zelfstandigen. Noch bij de grootouders, noch bij de vaders daarentegen blijken enigerlei significante verschillen te bestaan wat het aantal personen afkomstig uit ambtelijke sferen, of vrije beroepen betreft – ook dit wellicht een illustratie voor het feit dat oudere tradities in de recrutering van Eerste Kamerleden geheel verdwenen zijn.

De gegevens van tabel 7 laten nog enkele andere conclusies toe. Historisch-gezien heeft de Nederlandse politieke 'elite' in hoge mate een 'ambtelijke inslag' gehad. Daarbij moet men niet zozeer denken aan een regeren door *ambtenaren* – de Nederlandse rijks- en gemeentediensten ontwikkelde zich immers laat en verbrokken; zij vertonen nog altijd vele kenmerken, die in strijd zijn met het ideaal-typische model van een 'bureaucratie', dat Max Weber schetste³⁴ – alswel aan een regeren door representanten van kringen, die veelal tot regerings-*ambten* werden geroepen. Van de 363 personen, die ooit tot het ministerschap werden geroepen, hadden 22,3 % een ambtelijke functie vervuld, 13,5 % een functie bekleed bij de rechterlijke macht, en 28,7 % gediend bij een van de onderdelen van de krijgsmacht (dit laatste voornamelijk de lange rij wisselende ministers van oorlog en marine van de 19e en het begin van de 20e eeuw). Niet minder dan 54,5 % van alle Nederlandse ministers hadden derhalve in een overheidsfunctie gediend, voordat zij minister werden. Deze 'ambtelijke inslag' bleek ook te bestaan bij de vaders van Nederlandse ministers. Gegevens over het beroep van de vaders van Nederlandse ministers zijn voor 325 gevallen bekend; in niet minder dan 40 % daarvan was dit of een ambtelijk beroep, een functie bij de rechterlijke macht, of een positie in leger of marine.³⁵ Vergelijkbare gegevens voor kamerleden uit deze zelfde periode zijn ons nog niet bekend, en zullen niet beschikbaar zijn zolang ons biografisch archief van de leden van de Staten-Generaal niet gereed is. Wij verwachten echter ook daar, zeker in de 19e eeuw, een relatief hoog percentage overheidsfiguren 'van alle gading' aan te treffen.

Uit de enquête-gegevens voor 1968 blijkt van deze traditie althans wat de bezetting van het parlement betreft, weinig te zijn overgebleven. In de recrutering van ministers zeker, en in die van parlamentsleden hoogst waarschijnlijk, is een *toenemende* omvang van de overheidssector gepaard gegaan met een terugdringen van de traditioneel-ambtelijke kringen in de 'bezetting' van de leidende posten in de Nederlandse politiek. Ofschoon ongeveer een vijfde van alle Tweede Kamerleden, en meer dan een kwart van alle Eerste Kamerleden *zelf* een ambtelijke functie hadden vervuld bij hun eerste optreden, is van traditioneel-ambtelijke milieus geen sprake. Wij vonden onder de 141 Tweede Kamerleden slechts één geval, en onder de Eerste Kamerleden slechts twee gevallen, waarvan *en* het kamerlid *zelf*, *en* de vader, *en* de grootvader uit een ambtelijke sfeer afkomstig waren.

³⁴ M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, Studienausgabe herausgegeben von Johannes Winkelmann, Keulen-Berlijn, (1964), zweiter Halbband, p. 703 e.v.

³⁵ Ongepubliceerde gegevens, afkomstig uit biografisch archief van de Nederlandse minister sinds 1848.

Een eveneens veelal bestaande opvatting kent een duidelijke rol in de politieke recrutering toe aan onderwijzersmilieus. Ook op dit punt biedt ons materiaal weinig steun. Onder de grootvaders van kamerleden vonden wij slechts één onderwijzer in de Eerste Kamer en één onderwijzer in de Tweede Kamer. Slechts in één van deze twee gevallen is van een continuïteit in onderwijsberoep sprake tussen grootvader, vader, en kamerlid. Ofschoon onder de vaders van zowel Eerste als Tweede Kamerleden een aantal personen wordt gevonden, die in enigerlei tak van onderwijs (hetzij lager, voortgezet of hoger onderwijs) werkzaam waren, bestaat ook tussen vaders van kamerleden en kamerleden zelf slechts een geringe personele continuïteit (slechts één geval in de Tweede Kamer en drie gevallen in de Eerste Kamer).

Een nadere analyse van het materiaal toont meer algemeen aan, dat van overerving in beroepsmilieu weinig sprake is. Vindt men onder de 141 kamerleden nog 52 personen, wier vaders nog hetzelfde beroep uitoefenden als hun grootvader, van continuïteit in drie generaties is slechts sprake in 8 gevallen. Voor de Eerste Kamer zijn de vergelijkbare cijfers 28 personen met een zelfde beroep tussen grootvader en vader; hiervan bleven nog 13 kamerleden werkzaam in dezelfde beroepscategorie. De hoogste mate van traditionele gebondenheid aan milieus, althans bij de twee voorafgaande generaties, vindt men bij de categorieën landbouwers, in de sfeer van handel en kleine zelfstandigen en bij de handarbeiders.

De tabellen 8 A en 8 B bevatten een verdere uitsplitsing naar beroepsachtergronden voor de vertegenwoordigers van de vijf grootste partijen in Tweede en Eerste Kamer.

Uit de hierin vermelde gegevens blijkt o.m.:

(a) Het hoogste percentage afgevaardigden uit arbeidersmilieus (gemeten aan het beroep van de vader) vindt men in de Tweede Kamer bij de KVP, niet bij de Partij van de Arbeid. In de Eerste Kamer daarentegen was in 1968 het aantal socialistische afgevaardigden uit een arbeidersmilieu afkomstig, niet slechts relatief, doch absoluut hoger dan het aantal vertegenwoordigers van deze zelfde partij in de Tweede Kamer.

(b) De Partij van de Arbeid is voor meer dan een kwart afkomstig uit kringen van handel, industrie en bankwezen, en telt voorts zes leden uit kringen van kleine zelfstandigen. Het percentage van socialistische afgevaardigden afkomstig uit deze beide milieus tezamen verschilt niet zeer sterk van dat van de VVD-afgevaardigden in de Tweede Kamer; meet men het milieu van herkomst echter aan de grootvaders, dan blijken de PvdA-afgevaardigden verhoudingsgewijs voor een veel belangrijker deel afkomstig te zijn uit kringen van kleine zelfstandigen en minder uit meer gezeten kringen van handel, nijverheid of bankwezen dan bij de VVD het geval is.

Tabel 8, beroepsachtergronden van grootvaders van vaderszijde en van vaders van kamerleden

a. Eerste Kamer

	ambtsdragers en ambtenaren	militairen	onderwijs	vrije beroepen	handel, industrie en bankwezen	kleinere zelfstandigen	boeren	politieke organisaties, vakverenigingen	arbeiders	overigen
PvdA										
grootvader	1	1	1	1	4	5	3		5	
vader	2	—	4	2	4	1	—		8	
KVP										
grootvader	2	—	—	1	6	4	4		4	
vader	4	1	2	2	5	2	2		5	
ARP										
grootvader	—						5		1	1
vader	3						2		1	1
CHU										
grootvader			—	—	—		3		1	3
vader			1	1	1		3			1
VVD										
grootvader			2		2		2	1		
vader			1		1		2	2		

b. Tweede Kamer

	ambtsdragers en ambtenaren	militairen	onderwijs	vrije beroepen	handel, industrie en bankwezen	kleinere zelfstandigen	boeren	politieke organisaties, vakverenigingen	arbeiders	overigen
PvdA										
grootvader	2		1	3	3	11	3	—	6	4
vader	5		5	5	10	6	1	2	3	—
KVP										
grootvader	2				9	8	10		9	3
vader	5			1	12	4	8		9	1
ARP										
grootvader	2		—	1	1	3	5		3	—
vader	1		2	1	2	3	3		2	1
CHU										
grootvader		3	—		2	—	4		2	—
vader	4	—	1		2	2	2		—	1
VVD										
grootvader	3			3	6	2	—		—	1
vader	5			3	6	2	—		—	1

(c) De hoogste concentratie van afgevaardigden uit landbouwkringen treft men aan bij de drie confessionele partijen. Dit is in overeenstemming met de electorale ligging van deze partijen;

(d) Het aantal afgevaardigden met een vader uit overheidskringen is in de Tweede Kamer verhoudingswijs groot bij de VVD en de CHU – men vindt dit verschijnsel echter niet terug in de Eerste Kamer. In beide Kamers valt het lage percentage AR-afgevaardigden uit deze milieus op.

(e) Afgevaardigden uit onderwijsmilieus vindt men naar verhouding nog het meest bij de PvdA.

Over het geheel genomen is in vrijwel alle grotere fracties echter sprake van een duidelijke *spreiding* van achtergronden. Voorzover gegevens over sociale herkomst daarover iets zeggen moet men derhalve concluderen, dat géén der grotere fracties traditionele bindingen heeft met enigerlei scherp omschreven beroepsgroep.

(d) *Kamerleden, vaders en grootvaders: sociale mobiliteit* – Teneinde te komen tot een nadere analyse van de beroepsachtergronden van de Nederlandse parlementsleden, hebben wij voorts gepoogd te komen tot een analyse van de mate van sociale mobiliteit. Hierbij is uitgegaan van de beroepsprestige-classificatie, zoals die door Van Heek en Vercrujssse in 1953³⁶ in een landelijk onderzoek werd vastgesteld, en nader door Van Tulder werd uitgewerkt.³⁷ In deze studies wordt uitgegaan van een indeling van de Nederlandse beroepsbevolking in een zestal lagen, door Van Tulder³⁸ als volgt gekenmerkt:

Sociale laag I: hoofdzakelijk vrije en academische beroepen, directeuren van grote ondernemingen, leraren M.O., zeer hoge ambtenaren;

Sociale laag II: hoofdzakelijk hoge employeés, directeuren kleine ondernemingen, hoofdamttenaren, grote landbouwers en tuinders, middelbare technici;

Sociale laag III: hoofdzakelijk grote tot middelgrote oude en nieuwe middenstand, ambtenaren midden-positie, middelgrote landbouwers en tuinders, middel employeés;

³⁶ F. van Heek en E. V. W. Vercrujssse, 'De Nederlandse Beroepsprestige-stratificatie', in *Sociale Stijging en Daling in Nederland*, I, pp. 11-48.

³⁷ Van Tulder, *op.cit.*

³⁸ *Ibidem*, p. 22. De procentuele verdeling van de sociale lagen I-VI was volgens het onderzoek van Van Tulder in 1953: laag I: 3%, laag II: 8%, laag III: 20%, laag IV: 34%, laag V: 27%, laag VI: 8%.

Sociale laag IV: hoofdzakelijk kleine oude en nieuwe middenstand, geschoolde arbeiders, kleine landbouwers en tuinders, kantoorbedienden, lage employeés, lage ambtenaren;

Sociale laag V: hoofdzakelijk geoeffende arbeiders, lagere beamtten;

Sociale laag VI: hoofdzakelijk ongeoeffende arbeiders.

Zoals door bovengenoemde onderzoekers³⁹ scherp is onderkend, is het afleiden van een mate van sociale mobiliteit uit beroepsgegevens niet vrij van problemen. Immers, er bestaan aanzienlijke problemen, zowel ten aanzien van het trekken van de scheidslijnen tussen de genoemde zes lagen, als ten aanzien van het plaatsnemen van de verschillende beroepen daarbinnen. Van Tulder heeft gepoogd de oorspronkelijk in een landelijk onderzoek van 1953 vastgestelde beroepsprestigeschaal voor 57 beroepen aan de hand van criteria van *connubium* en *convivium*, uit te breiden tot een zeer veel groter aantal. Ook Van Tulder's lijsten bleken in ons onderzoek nog zekere lacunes te bevatten. De problemen die rezen hebben wij zoveel mogelijk op basis van analogie trachten op te lossen.⁴⁰ Van nog meer gewicht is het (ook door Van Tulder e.a. reeds gesignaleerde) probleem, dat een toedeling op basis van onderzoekgegevens uit 1953 geenszins maatgevend behoefte te zijn voor een beroepsprestigestratificatie zoals deze gold ten tijde van de beroepsuitoefening van de vaders, laat staan de grootvaders van de huidige kamerleden. Dit blijkt ook uit de definitie die Van Tulder geeft:

'Verticale beroepsmobiliteit is verandering van beroep – in de loop van de tijd of bij vergelijking van vader en zoon – op zodanige wijze, dat deze zich uit in een verandering in de sociale laag, zoals deze is vastgesteld volgens de beroepsprestigestratificatie van 1953' (gecuriveerd door Van Tulder).⁴¹

Aangezien een reconstructie van de beroepsprestige-stratificatie voor oudere tijdvakken niet mogelijk is, hebben wij niettemin met de door Van Tulder aangenomen stratificatie-indeling moeten volstaan. Tegenover het nadeel van de onzekerheid of de toedeling van beroepen aan een bepaalde laag wel in overeenstemming is met de stratificatieopvattingen geldende in de tijd van vaders of grootvaders, staat het voordeel van formele vergelijkbaarheid tussen de categorieën in drie

³⁹ *Ibidem*, Bijlage, pp. 257-261.

⁴⁰ De door drs. R. P. van den Helm opgestelde codeerlijsten zijn bij de Afdeling Politieke Wetenschap van de Rijksuniversiteit te Leiden voor belangstellenden verkrijgbaar.

⁴¹ Van Tulder, *ibidem*, p. 32.

generaties. Voorzover historisch fouten worden gemaakt, zullen deze voorts voor de onderscheidene partijen een gelijk effect hebben, zodat de *relatieve* vergelijkbaarheid tussen fracties onderling, en tussen de beide Kamers, niet systematisch wordt aangetast.

Tabel 9, beroepsprestige-stratificatie van grootvaders en vaders van kamerleden

	Eerste Kamer		Tweede Kamer		totaal	
	grootvader	vader	grootvader	vader	grootvader	vader
laag I	28.6	34.3	16.3	33.3	20.4	33.6
laag II	14.3	22.9	20.6	23.4	18.5	23.2
laag III	18.6	11.4	24.1	25.5	17.5	20.8
laag IV	24.3	18.6	19.1	11.3	20.8	13.7
laag V	5.7	8.6	10.6	2.1	9.0	4.3
laag VI	5.7	2.9	5.0	4.3	5.2	3.8
onbekend	2.9	1.4	4.3	—	3.8	0.5
	N = 70	N = 70	N = 141	N = 141	N = 211	N = 211

In tabel 9 vindt men, allereerst – met in acht neming van de bovengemaakte reserves – de beroepsprestige-stratificatie van grootvaders en vaders voor de beide Kamers.

Uit een vergelijking van de totaal-cijfers van de beide Kamers blijkt, dat er betrekkelijk weinig verschil is in het milieu van herkomst (gemeten aan de vaders) van senatoren en Tweede Kamerleden. In beide kamers kwam ongeveer een derde der vaders uit de hoogste sociale laag, en meer dan de helft van de leden uit lagen I en II tezamen. Het aantal kamerleden, wier vader uit de twee onderste lagen afkomstig waren, is in beide kamers gering (9 in de Tweede Kamer (6.4%), 8 in de Eerste Kamer (11.5%).) Voorzover er een onderscheid in milieu van herkomst bestaat tussen de beide Kamers, blijkt dat de Eerste Kamerleden gemiddeld uit iets *lagere* maatschappelijke kringen (gemeten aan het beroepsprestige van de vader) afkomstig waren dan Tweede Kamerleden. Het hier gevonden verschil is, zoals zal blijken, vooral veroorzaakt door een verschil in sociaal milieu tussen de Eerste en de Tweede-kamerfractie van de Partij van de Arbeid (hetwelk ook reeds bleek bij de analyse van de beroepsachtergronden naar *soort*). Ofschoon het materiaal hiertoe de gegevens bevat, hebben wij besloten geen aparte tabellen te publiceren over de sociale laag van vader en grootvader voor elke fractie, in elke Kamer. Voor sommige partijen, immers, ontbreken de gegevens door non-responsentie (bijv. voor de

Communistische Partij als geheel, en voor de Boerenpartij, de SGP en de Eerste Kamer-fractie van de KVP voor een gedeelte). Waar het bij de kleinere partijen in de Tweede Kamer – en bij de middenpartijen in de Eerste Kamer – om zeer kleine aantallen gaat, zou voorts discussie kunnen staan over de inhoud en codering van individueel verstrekte gegevens. Teneinde echter toch een inzicht in de verschillen tussen de voornaamste politieke groeperingen te geven, publiceren wij allereerst, in tabel 10, gegevens over de sociale herkomst (als gemeten aan de sociale laag van het beroep van vaders en grootvaders) van Eerste en Tweede Kamerleden *gezamenlijk* voor elk van de grotere partijen.

We hebben voorts voor de fracties van de grote partijen in elke Kamer afzonderlijk berekend, welke 'middelwaarde' het milieu van herkomst van vaders, resp. grootvaders vertegenwoordigde. Voor de berekening van deze 'middelwaarde' gaan wij overeenkomstig een door Van Tulder beschreven procedure uit van de toekenning van numerieke waarden aan elke laag overeenkomstig de benaming. Elke vader in laag I wordt geteld als 1, elke vader in laag II als 2, elke vader in laag III als 3, enz. De zo gevonden waarden worden opgeteld en gedeeld door het aantal kamerleden van de betreffende fractie. Dit rekenkundig gemiddelde kan beschouwd worden als een simpele index van het milieu van herkomst, waarbij de laagste theoretische waarde 1 zou zijn (voor het geval alle kamerleden van de betreffende fracties reeds een vader in laag I hadden), en de hoogste theoretische waarde 6 (in het extreme geval van een fractie waarvan alle vaders behoorden tot de laagste sociale laag uit de bovengenoemde beroepsprestige-stratificatie).⁴² Zoals reeds uit tabel 11 blijkt komen deze extremen niet voor bij de grootste kamerfracties. De middelwaarde voor de kamers als geheel, overeenkomstig deze methode berekend zijn:

⁴² De in tabel 11 weergegeven middelwaarden hebben uiteraard slechts een relatieve betekenis: de berekening van de middelwaarden gaat uit van de assumptie, dat sprake is van een ordinale schaal, waarbij de afstanden tussen elke laag steeds een gelijke waarde hebben. Aangezien de beroepsprestige-stratificatieschaal in feite slechts is gevormd op basis van een *rangorde*-verdeling – en toekenning van individuele beroepen aan elk van de zes categorieën elementen van grote onzekerheid blijft bevatten – zijn absolute waarden van geringe betekenis. De onderlinge vergelijkbaarheid tussen de fracties wordt hierdoor echter niet aangetast. Wel blijft als bezwaar bestaan, dat de middelwaarden niets zeggen over de binnen de fractie bestaande verdeling: een fractie met zes vaders uit laag I en zes vaders uit laag V heeft een middelwaarde van 3; ditzelfde getal kenmerkt een fractie met twaalf vaders uit laag III. De werkelijke verdeling van de absolute getallen over de fracties zijn echter niet zo extreem (mede gezien de hoge getallen kamer-leden, die reeds vaders hadden in lagen I en II; zie ook tabel 11).

Voor theoretische beschouwingen, zie Van Tulder, *op.cit.*, bijlage C, p. 262 e.v.

Tabel 10, beroepsprestige stratificatie van grootvaders en vaders voor grootste partijen in beide kamers tezamen

	PvdA		KVP		ARP		CHU		VVD		totaal Eerste en Tweede Kamer	
	grootvader	vader	grootvader	vader	grootvader	vader	grootvader	vader	grootvader	vader	grootvader	vader
laag I	15.5	34.5	22.6	27.3	9.1	22.7	21.1	31.6	40.0	60.0	20.4	33.6
laag II	19.0	20.7	15.9	23.8	22.7	31.9	36.9	31.6	20.0	24.0	18.5	23.2
laag III	20.7	17.2	20.7	17.5	27.3	27.3	21.1	31.6	16.0	8.0	17.5	20.8
laag IV	24.1	17.2	22.6	23.8	27.3	4.6	10.5	5.8	23.0	4.0	20.8	13.7
laag V	13.8	3.5	6.4	7.9	13.6	9.5	5.8	—	8.0	—	9.0	4.3
laag VI	5.2	3.5	11.2	3.2	—	4.6	—	—	—	—	5.2	3.8
onbekend	1.7	3.5	1.6	—	—	—	—	—	4.0	4.0	3.8	0.5
	N = 58		N = 63		N = 22		N = 19		N = 25		N = 211	

Eerste Kamer	
grootvaders	vaders
2.81	2.52
Tweede Kamer	
grootvaders	vaders
2.85	2.31

Hierbij moet worden bedacht dat deze middelwaarden zijn gevonden zonder dat hierbij de leden van de CPN en enige leden van de Boerenpartij konden worden opgenomen. Aangezien verwacht kan worden, dat het milieu van herkomst van deze fracties verhoudingsgewijze in lagere sociale lagen moeten worden gevonden, zal de middelwaarde in werkelijkheid voor de Tweede Kamer iets hoger kunnen uitvallen. Gezien het betrekkelijk geringe aantal niet-respondenten (9), kan dit verschil echter niet groot zijn.

In tabel 11 worden voor de voornaamste fracties in Tweede en Eerste Kamer de afzonderlijke middelwaarden vermeld:

Tabel 11, middelwaarden van sociale gelaagdheid van de grootste fracties van Eerste en Tweede Kamer, gemeten aan beroepsprestige vaders en grootvaders van vaderszijde

	Eerste Kamer		Tweede Kamer	
	grootvader	vader	grootvader	vader
VVD	2.00	1.42	2.35	1.58
D'66	—	—	2.28	1.85
CHU	2.00	2.28	2.75	2.00
ARP	2.71	2.00	3.33	2.86
KVP	2.76	2.63	3.21	2.73
PvdA	3.09	3.04	3.19	2.29

De meest duidelijke resultaten van deze berekeningen zijn de volgende: de constant hoge plaatsing van VVD in beide Kamers; het eveneens verhoudingsgewijze in het bijzonder in de Eerste Kamer hoge milieu van de CHU, de middenpositie van de KVP-fracties (die vele vaders en grootvaders uit de lagen III en IV hadden) en de duidelijke tegenstelling in de plaatsing van de PvdA-fracties en ARP-fracties tussen de beide Kamers. De PvdA-fractie in de Tweede Kamer is met de CHU, gekenmerkt door een hoge gemiddelde sociale herkomst (gemeten aan het beroep van de vaders), de socialistische Eerste-Kamerfractie van 1968 daarentegen door een verhoudingsgewijze lage sociale herkomst. Deze verhoudingen liggen bij de ARP precies omgekeerd. De AR Tweede Kamerfractie is – van de grootste partijen – duidelijk het meest afkomstig uit de groep der traditionele 'kleine luyden'; de Eerste Kamerfractie van deze partij daarentegen bestond

voor het overgrote deel uit personen, wier vader reeds in een van de beide hoogste lagen was opgeklimmen.

De in tabel 11 vermelde 'middelwaarden' werpen tevens een licht op de mate van sociale stijging, die plaats vond van grootvader op vader, en van vader op kamerlid. De gevonden middelwaarde min 1 geeft de gemiddelde stijging van een fractie aan tussen resp. grootvader en kamerlid en vader en kamerlid. Is de stijging van grootvader naar kamerlid enigszins verdeeld tussen grootvader-vader en vader-kamerlid, dan is sprake van opeenvolgende stijging in twee generaties; is daarentegen de waarde van de vaders niet sterk afwijkend van die van de grootvaders, dan vond de gemiddelde stijging vnl. plaats door sociale mobiliteit van het kamerlid zelf. Een duidelijke stijging over twee generaties vindt men vooral bij de AR Eerste Kamerleden, de socialistische Tweede Kamerleden, en de Christelijk-Historische Tweede Kamerleden. Stijging in de laatste generatie daarentegen treedt vooral op bij de socialistische Eerste Kamerleden, AR Tweede Kamerleden, en meer algemeen bij de vertegenwoordigers van de KVP in beide kamers. De verhoudingsgewijs belangrijke plaats van bestuurders van vakorganisaties in de fracties van KVP, ARP en PvdA, vormt waarschijnlijk de verklaring van dit laatste verschijnsel.

III KERKGENOOTSCHAP EN POLITIEKE RICHTING

'Het liberalisme is in zijn wezen ten onzent even kerkelijk als het Rooms-Katholicisme en de antirevolutionaire richting. De plaats, die iemand in of buiten eene kerk, inneemt, bepaalt gemeenlijk ook de plaats, die men hem aanwijst op politiek gebied.'

Aldus De Savornin Lohman in zijn *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Christelijk-Historische Unie*,⁴³ schrijvende in 1899. Het beeld, dat Lijphart – zeventig jaar na De Savornin Lohman – geeft in zijn boek *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*, wijkt daarvan niet essentieel af. Lijphart beschrijft de Nederlandse samenleving als een gemeenschap, waarin zowel op het niveau van de bevolking als van de politieke elites 'de scheilijnen tussen de zuilen heel scherp en duidelijk getrokken' zijn – met godsdienstige verschillen als de voornaamste verdeellijn, waarlangs organisatorische gescheidenheid zich kon ontwikkelen.⁴⁴

Deze opvattingen gaan uit van de voortdurende politieke geldigheid van de oude caesuur tussen 'links' en 'rechts' in de traditioneel-parle-

⁴³ A. F. de Savornin Lohman, *Bijdragen tot de Geschiedenis der Christelijk-Historische Unie* (red. H. van Malsen), Den Haag, II, p. 163.

⁴⁴ A. Lijphart, *Verzuiling, Pacificatie en Kentering in de Nederlandse Politiek*, Amsterdam, 1968, hoofdstukken 2-4, hier p. 74.

mentaire betekenis van deze termen. 'Links' mocht dan uitgaan van de opvatting dat er geen directe binding behoorde te zijn tussen kerkgenootschap en politieke keuze; doch dit standpunt werd traditioneel vrijwel uitsluitend aangetroffen bij vrijzinnigen in de Nederlands-Hervormde Kerk, bij aanhangers van de kleinere protestantse kerkgenootschappen (zoals Remonstranten, Doopsgezinden en Lutherse), en bij het groeiend aantal onkerkelijken in de Nederlandse samenleving. Daartegenover insisterde traditioneel 'rechts' wel op het directe verband tussen geloof en politiek. Niet slechts de Katholieken, doch ook de onderscheidene orthodox-protestantse politieke groeperingen hebben, sinds hun ontstaan, duidelijke bindingen met bepaalde kerkgenootschappen: de Nederlands-Hervormde Kerk is sinds lang 'de hoepel, die de duigen van de Christelijk-Historische Partij bijeenhoudt'⁴⁵; de Antirevolutionairen steunen sinds lang in het bijzonder op de Dolerenden en hun sympathisanten (d.w.z. op de lidmaten van de Gereformeerde Kerken, op verwante Hervormden alsmede op sommige Christelijk-Gereformeerden); de SGP vertegenwoordigt sinds 1918 in het bijzonder de Gereformeerde Gemeenten en regionaal ook Gereformeerde Bonders in de Hervormde Kerk; en het GPV tenslotte is bovenal het politiek tehuis der 'vrijgemaakten' van 1944.⁴⁶

Deze absolute bindingen tussen bepaalde vormen van geloof en politieke voorkeuren kwam de laatste vijftig jaren in een drietal vormen onder druk: (a) door processen van ontkerkelijking, die de numerieke invloed van de hoge geboortecijfers van katholieken en orthodox-hervormden ook vóór de jongste ontzuilingstendenties al tegenging; (b) door de poging tot een bewuste politieke doorbraak, ondernomen door de Partij van de Arbeid in 1946, waarbij een nieuwe politieke constellatie werd nagestreefd op basis van samenwerking tussen eer traditioneel-linksen *en* gelovig-katholieken *en* gelovig orthodox-protestanten; en, (c) meer recent, in de electoraal-geslaagde poging het traditionele partijstelsel te doorbreken door de oprichting van nieuwe partijen als de Boerenpartij en D'66.

Louter schematisch kan men het krachtenspel, dat zich als gevolg van de oudere scheidslijnen en de aanval daarop voordoet in het volgende veld specificeren (zie schema op p. 322).

De gearceerde vakken geven de traditioneel-schematische bindingen aan, de pijlen en de daarbij geschreven termen de politieke pogingen deze te doorbreken. Onder *doorbraak* kan worden verstaan het streven (in het bijzonder door Partij van de Arbeid) om tot herindeling van

⁴⁵ F. J. W. Drion, *Vaderlandsche Jaarboeken*, Zeist, 1937, p. 127.

⁴⁶ Voor een stamboom van de onderscheidene Gereformeerde gezindten, zie *Repertorium van de Sociale Wetenschappen* (deel I: Politiek), Amsterdam, 1958, p. 224.

Figuur 1: Godsdienst en partij

	traditioneel-linkse partijen				anti systeem partijen	traditioneel-rechtse partijen							
	CPN	FSP	PVDA	VVD	D'66 BP	KVP	CHU	ARP	SGP	GPV			
onkerkelijken	[hatched area]				P A R								
kl. protest. kerken								T					
vrijzinnig hervormden								IJ R					
orthodox hervormden			D		E O R		[hatched area]						
gereformeerden			O		I				[hatched area]				
kl. gereformeerden					E				[hatched area]				
katholieken			R B R A A K		N T T A T I E	[hatched area]							

politieke voorkeuren te komen, onafhankelijk van traditionele kerkelijke bindingen. Het streven van D'66 en de Boerenpartij tot een partijreoriëntatie is daarmee verwant: het verschilt echter in het feit, dat het initiatief komt van nieuwe politieke bewegingen, die in tegenstelling tot de Partij van de Arbeid niet de erfgenamen zijn van oudere levensbeschouwelijke tradities. Het *deconfessionaliseringsstreven*, tenslotte, kan men zien als de tegenbeweging van oorspronkelijk meer expliciet-confessioneel gerichte groeperingen: in antwoord op de stijgende maatschappelijke ontzuilingstendenties streven velen in de oudere Christelijke partijen ernaar door het vormen van een Christendemocratisch blok tot een nieuwe electorale basis te geraken, waarin (naar het voorbeeld van de 'catch all' politiek van de Duitse CDU⁴⁷) ook plaats zou zijn voor niet-kerkelijk gebonden. Alle drie genoemde bewegingen zijn het resultaat van politieke strevingen. Daarnaast on-

⁴⁷ Over 'catch all parties', zie Otto Kirchheimer, 'The transformation of the Western European Party System', in Joseph La Palombara en Myron Weiner eds., *Political Parties and Political Development*, Princeton, 1966, pp. 177-200.

dergaat het systeem de invloed van ontkerkelijgingsprocessen die, hoewel zij ook de kwantitatieve verhoudingen van de onderscheidene politieke krachten beïnvloeden, niet als *zelfstandige* politieke strevingen kunnen worden beschouwd.

Tegen de achtergrond van dit schema zullen wij pogen na te gaan, in hoeverre de Nederlandse kamerleden nog representant zijn van de oudere tradities. Voornaamste indicatoren zijn het kerkgenootschap, waartoe het kamerlid behoort; het godsdienstig milieu, waaruit hij of zij voortkomt; en de bindingen, die uit huwelijkskeuze blijken.

(a) *Het kerkgenootschap van de kamerleden* – Gegevens over de kerkgenootschappen van Tweede Kamerleden zijn kort na de verkiezingen van 1967 bijeengebracht door de redactie van de Televisierubriek *Kenmerk*, en in druk gepubliceerd in *Hervormd Nederland* van 18 februari 1967. Wij hebben deze gegevens gebruikt ter completering van het enquêtemateriaal, en tevens in enkele gevallen nadere gegevens omtrent het kerkgenootschap ingewonnen bij partijbureaus van de betrokken partijen. Zoals ook bij verkiezingsonderzoek blijkt, vormt – voor een specificatie van de verhouding tussen kerkgenootschap en politieke voorkeur – de Nederlands-Hervormde Kerk steeds een groot struikelblok. In de enquête is daarom aan alle lidmaten van de Nederlands-Hervormde Kerk gevraagd zo mogelijk te specificeren of zij zich beschouwen als sympathisant van enigerlei vrijzinnige richting, van de midden-orthodoxie, van de *Gereformeerde Bond tot Uitbreiding van de Waarheid in de Nederlands-Hervormde Kerk*, of enigerlei andere of geen bijzondere richting. Dit maakte het mogelijk in de tabellen een duidelijke splitsing aan te brengen tussen enerzijds degenen, die zich rekenden tot de vrijzinnigen in de Nederlands-Hervormde Kerk, of zich althans tot geen bijzondere modaliteit voelden aangetrokken, en anderzijds hen die zich eerder tot het orthodoxe deel van de Hervormde Kerk achtten te behoren.

In tabel 12 worden de gegevens over de godsdienstige gezindte van Eerste en Tweede kamer gegroepeerd overeenkomstig de schematische indeling van figuur I:

Hieruit kan men de volgende conclusies trekken:

(a) Ten aanzien van de CPN en de VVD is sprake van een volstrekt traditionele plaatsing: alle CPN-ers behoren tot de onkerkelijken; alle Tweede en Eerste Kamerleden van de VVD zijn ofwel onkerkelijk, ofwel lidmaten van overwegend vrijzinnig georiënteerde richtingen in de Nederlands Hervormde Kerk of van kleinere protestantse kerkgenootschappen, zoals remonstranten of luthersens.

(b) De afgevaardigden van de verschillende orthodox-protestantse partijen behoren evenzeer tot hun traditionele tehuis. De leden van de CHU in beide Kamers zijn *allen* lidmaat van de Nederlands-Hervorm-

Tabel 12 kerkgenootschap van de Nederlandse Parlementsleden in 1968, per partij

a. Eerste Kamer

	traditioneel links				anti-systeem partijen		traditioneel rechts					Totaal
	CPN	PSP	PvdA	VVD	D'66	BP	KVP	CHU	ARP	SGP	GPV	
geen kerkgenootschap	1	2	13	2		1						19
<i>kleinere</i> (merendeels vrijzinnige)												
protestantse kerkgenootschappen			2	2								4
<i>ned. hervormd.</i> : vrijzinnig en geen speciale richting			2	3								5
<i>ned. hervormd.</i> : midden-orthodox en gereformeerde bond			1			1		7	2			11
gereformeerde kerken									5			5
<i>kleinere</i> gereformeerde kerkgenootschappen												—
rooms-katholiek				2			25					27
overige			1	1	1							3
totaal	1	3	21	8		2	25	7	7	—		74

b. Tweede Kamer

	traditioneel links				anti-systeem partijen		traditioneel rechts					Totaal
	CPN	PSP	PvdA	VVD	D'66	BP	KVP	CHU	ARP	SGP	GPV	
geen kerkgenootschap	5	2	21	9	3	2						42
<i>kleinere</i> (merendeels vrijzinnige)												
protestantse kerkgenootschappen		1	1	3								5
<i>ned. hervormd.</i> : vrijzinnig en geen speciale richting			7	5	3							15
<i>ned. hervormd.</i> : midden-orthodox en gereformeerde bond		1	2			3		12	2	1		21
gereformeerde kerken			1						11			12
<i>kleinere</i> gereformeerde kerkgenootschappen										2	2	1
rooms-katholiek			5		1	2	42					50
overige												
totaal	5	4	37	17	7	7	42	12	15	3	1	150

Geelkerken, die in 1926 de synode van de Gereformeerde Kerken verliet om via de Gereformeerden in Hersteld Verband, in 1945 tot de Nederlands-Hervormde Kerk terug te keren.

de Kerk, en bovendien praktisch zonder uitzondering de 'midden-orthodoxie' of, minder vaak, de *Gereformeerde Bond*, toegedaan. Van de 15 afgevaardigden van de ARP in de Tweede Kamer zijn 11 synodaal-gereformeerd; 1 lid is Christelijk-Gereformeerd; 1 lid behoort tot de vrijgemaakt-Gereformeerden; 1 lid is aanhanger van de Gereformeerde Bond in de Nederlands-Hervormde Kerk; 1 lid, tenslotte, behoort tot de Nederlands-Hervormde Kerk, doch is de zoon van ds. Geelkerken, die in 1926 de synode van de Gereformeerde Kerken verliet om via de Gereformeerden in Hersteld Verband, in 1945 tot de Nederlands-Hervormde Kerk terug te keren.

Een dergelijke spreiding over de onderscheidene gereformeerde Kerkgenootschappen treft men bij de leden van de AR Eerste Kamerfractie niet aan: is hier sprake van het feit, dat electorale overwegingen de AR Partij er eerder toe brengt bij de Tweede Kamerverkiezingen kandidaten uit de kleinere kerkgenootschappen te zoeken, dan bij de Eerste Kamer? In het laatste geval geschiedt de keuze door het kader van de partij, en hoeft minder te worden gelet op de over vele gereformeerde richtingen verspreide aanhangers. De SGP heeft een lid van de Gereformeerde Bond, een Christelijk-Gereformeerd lid en een lidmaat van de Gereformeerde Gemeenten (vanouds bij uitstek de steunpilaren van de SGP). De heer Jongeling is, zoals bekend, een der vrijgemaakte Gereformeerden. Aangezien noch SGP noch GPV in de Eerste Kamer vertegenwoordigd zijn, vindt men daar uitsluitend orthodoxen uit de Gereformeerde Kerken en de Nederlands-Hervormde Kerk.

(c) De beide KVP-fracties zijn, de proclamatorische intenties van 1946 over een 'programmapartij' – open ook voor niet-katholieken – ten spijt, geheel samengesteld uit Rooms-Katholieken.

(d) Slechts in het geval van de PSP en de PvdA ziet men doorbraak. De zeven PSP-ers in 1968 vielen, typerenderwijs uiteen in enerzijds vier onkerkelijken, anderzijds drie personen, die qua godsdienstige keuze resp. behoorden tot de Doopsgezinde Broederschap, de Quakers, en de Hervormde Kerk: de laatste H. J. Lankhorst, eens de landelijke voorzitter van het vnl. orthodox-protestants gerichte *Nederlands Christelijk Jongeren Gilde*.

De PvdA-fracties vertegenwoordigen duidelijker het streven naar doorbraak van oude scheidlijnen. Dit geldt eerder voor de Tweede Kamerfractie dan de fractie van de Eerste Kamer. Telt de Tweede Kamerfractie op 37 leden, naast 21 onkerkelijken, 1 remonstrant, 7 vrijzinnig-hervormden, 1 gereformeerd kamerlid, 2 orthodox-hervormden en 5 katholieken, – de Eerste Kamerfractie kende op 21 leden slechts één 'doorgebroken' midden-orthodox kamerlid en twee katholieke leden.

(e) Wat is de situatie tenslotte bij de twee partijen, die ernaar streven het traditionele Nederlandse partijstelsel drastisch te doorbreken? Ge-

trouw aan de oorspronkelijk ietwat confessionele achtergrond, vertoonden de zeven Boerenafgevaardigden een confessionele meerderheid van orthodox-protestanten (3) en katholieken (2). Doch men vindt daarnaast een tweetal onkerkelijke kamerleden. De D'66-fractie, ten slotte, telde drie leden die zich rekenden tot de Nederlands-Hervormde Kerk, één katholiek, en drie onkerkelijken. Zowel D'66 als de Boerenpartij weerspiegelen in hun fracties iets van het verlangen tot doorbreking van confessionele scheidslijnen: de Boerenpartij echter met het zwaartepunt meer in confessionele richting, D'66 meer leunend naar traditioneel-links.

Over het geheel genomen kan men uit het bovenstaande concluderen, dat de stelling van De Savornin Lohman, gemeten aan de godsdienstige 'ligging' van de Nederlandse Kamerleden, nog altijd in 1968 opging. Men vindt immers in de Tweede Kamer op 141 leden in feite slechts 9 deviante gevallen in het traditioneel-linkse veld; daarnaast nog de enkele katholiek bij D'66 alsmede een zekere spreiding onder de moeilijk te plaatsen Boerenpartij. Aan de traditioneel-rechtse zijde is alles overeenkomstig de traditie. De verdeling van de Eerste Kamerleden over de kerkgenootschappen vertoont nog meer het geijkte beeld dan die der Tweede Kamerleden.

(b) *Kerkgang* – Het kerkgenootschap blijft – hoezeer ook uitgesplitst naar verklaarde vrijzinnigheid of orthodoxie van de onderscheidene gezindten – een ruwe graadmeter. De enquête bevatte tevens vragen over de frequentie van het kerkbezoek. In tabel 13 vindt men de door de leden van Eerste en Tweede Kamer opgegeven procentuele verdeling van de mate van kerkgang:

Tabel 13, kerkbezoek van leden van Eerste en Tweede Kamer

	Eerste Kamer	Tweede Kamer
elke week	51.8%	48.6%
minstens een maal per maand	11.3	14.3
enkele malen per jaar	6.4	2.9
zeer zelden	2.8	5.7
nooit	1.4	—
geen antwoord	—	1.4
niet bij kerkgenootschap aangesloten	26.2	27.1
	N = 141	N = 70

Splitst men de kerkgang naar het aangegeven kerkgenootschap (zie tabel 14), dan blijkt dat alle Gereformeerde Kamerleden (zowel van de Gereformeerde Kerken als van de kleinere Kerkgenootschappen) verklaren wekelijks naar de kerk te gaan; ditzelfde geldt voor bijna

alle katholieken en voor een aanzienlijke meerderheid der orthodox-hervormden. De vrijzinnig-hervormden (en zij die opgaven tot géén modaliteit binnen de Nederlands-Hervormde Kerk te behoren) alsmede de aanhangers van de kleinere protestantse kerkgenootschappen zoals Doopsgezinden, Luthersen en Remonstranten tonen, daarentegen, een duidelijk minder actief kerkbezoek.

Het criterium van de opgegeven kerkgang biedt zo mogelijk een nog scherper scheiding tussen de politieke partijen, dan het formeel-aan-

Tabel 14, kerkbezoek van kamerleden, naar kerkgenootschap

	r.k.	alle orthodox protestanten	overige hervormden en hervormd geen richting	vrijzinnig hervormden en kleinere protestantse kerkgenootschappen
minstens een maal per week	93.5	81.2	18.2	4.5
minstens een maal per maand	2.2	14.6	36.4	45.5
enkele malen per jaar	2.2	2.1	36.4	22.7
zelden of nooit	1.1	2.1	18.2	27.3
geen antwoord	1.1	—	—	—
	N = 93	N = 48	N = 11	N = 10

gehouden kerkgenootschap. In tabel 15 wordt hiervan een samenvattend beeld gegeven, door splitsing van de Nederlandse politieke partijen in traditioneel-links met D'66 enerzijds, de confessionele partijen en de Boerenpartij anderzijds.

Tabel 15, kamerleden, kerkgang en politieke partij

	kamerleden van PSP, PvdA, VVD en D'66	kamerleden van KVP, ARP, CHU, SGP, GPV en Boerenpartij
minstens een maal per week	7.1	87.0
minstens een maal per maand	18.5	7.0
enkele malen per jaar	9.3	1.4
zelden of nooit	10.4	—
geen antwoord	—	0.8
onkerkelijk	54.5	2.6
	N = 97	N = 114

(c) *Kerkgenootschap: kamerlid, ouders, grootouders* – Voor een defini-

tieve conclusie ten aanzien van de mate, waarin de verzuiling zich ook op het niveau van de elites voordoet, is het bovenstaande echter niet geheel toereikend. Immers, de these dat de Nederlandse samenleving verdeeld zou zijn in duidelijk-gescheiden blokken, die zich al decennia naast elkaar handhaven, doet veronderstellen, dat een gelijke mate van verzuiling zich ook zou moeten voordoen in vroegere generaties. In de mondelinge enquête hebben wij ter toetsing van deze stelling gegevens gevraagd over de kerkgenootschappen van ouders en grootouders. De pregnante betekenis van het kerkgenootschap werd duidelijk geïllustreerd door het feit, dat slechts een zestal leden van de Tweede Kamer, en een drietal leden van de Eerste Kamer verklaarden niet over voldoende informatie over het kerkgenootschap van de vier grootouders te beschikken.

In grafiek II hebben wij, allereerst, voor de beide Kamers de totale verdeling naar kerkgenootschap uitgezet van grootouders, ouders en kamerlid voor elk van de beide Kamers. Uit deze grafieken laat zich het volgende aflezen:

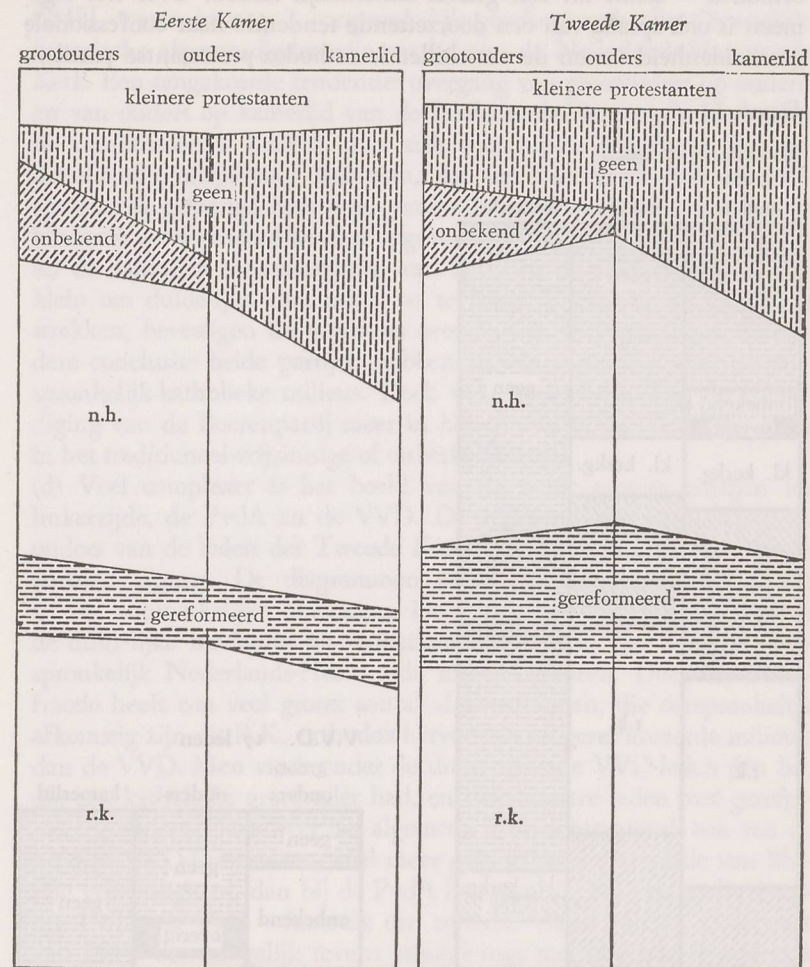
(a) Het relatieve aandeel van de katholieke kerk blijft van grootouder tot kamerlid vrijwel constant. De verklaring hiervoor ligt voornamelijk in de omstandigheid, dat de Katholieke afgevaardigden overeenkomstig de verwachting vrijwel allen uit homogeen-katholieke milieus afstammen. Verrassender eigenlijk is het feit, dat de homogeniteit niet absoluut is. Van de 42 oorspronkelijk voor de KVP in de Tweede Kamer verkozen kamerleden, hadden drie leden *geen* katholieke vader: van één was de vader Luthers, van één was de vader orthodox-hervormd; en van één was de vader van oorsprong gereformeerd.

(b) Het aandeel van hervormden en gereformeerden is sterk teruggelopen. Ten aanzien van de hervormden is dit in overeenstemming met de landelijke trends, die sinds 1890 vnl. als gevolg van de ontkerkelijking een continue teruggang van het aandeel van de Nederlands-Hervormde Kerk in de Nederlandse bevolking te zien geven. Voorts moet bedacht worden, dat een aantal grootvaders van thans gereformeerde kamerleden tot de Nederlands-Hervormde Kerk behoorden in de tijd vóór de Doleantie. Dit impliceert echter, dat de simultane teruggang van het aandeel van de Gereformeerden in de Tweede Kamer des te opvallender is. Zoals wij nog zullen zien, stamt een aantal thans onkerkelijke of vrijzinnige kamerleden uit oorspronkelijk-gereformeerde milieus.

(c) Ofschoon het sterk gestegen aantal onkerkelijken vnl. afkomstig is uit oorspronkelijk protestantse milieus schuilt achter de ogenschijnlijke stabiliteit van de katholieken toch een zekere ontkerkelijking; deze is gecompenseerd door de eerder onder (a) genoemde niet-katholieke afkomst van enkele KVP-leden.

Teneinde een nauwkeuriger inzicht te verkrijgen in het milieu van

Figuur 2, kerkgenootschap, grootouders, ouders, kamerlid

kerkelijke herkomst van de kamerleden, hebben wij ook voor alle partijen apart nagegaan, wat de godsdienstige spreiding was onder de ouders en grootouders van de in 1968 zittende kamerleden.

Voor de verschillende groepen doet zich het volgende beeld voor:

(a) met uitzondering van de reeds genoemde speciale gevallen, stammen de katholieke kamerleden in het algemeen af uit vrijwel geheel homogeen-katholieke milieus;

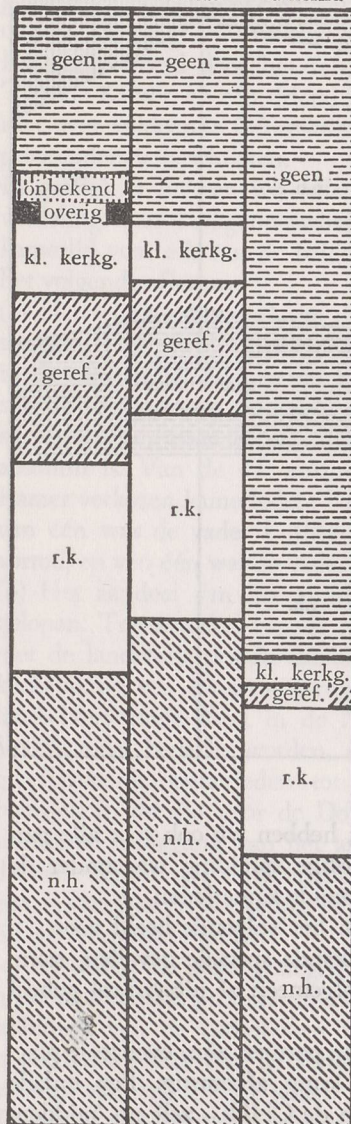
(b) de leden van de orthodox-protestantse partijen zijn, evenzeer, praktisch geheel uit orthodox-protestantse kring afkomstig. Een enkele uitzondering doet zich voor: een lid van de CHU – zelf nu 'midden-

orthodox' – stamt uit een geheel onkerkelijk milieu. Over het algemeen is ook sprake van een doorzettende tendentie naar confessionele gescheidenheid tussen de verschillende orthodox-protestantse partijen.

Figuur 3

P.v.d.A. 37 leden

groot-ouders ouders kamerlid

V.V.D. 17 leden

groot-ouders ouders kamerlid

Van de 12 vaders van de thans zittende Tweede Kamerleden van de CHU, waren er nog 2 oorspronkelijk gereformeerd; alle Christelijk-historische afgevaardigden zijn nu lid van de Nederlands-Hervormde Kerk. Een omgekeerde tendentie: overgang van grootouders op ouders, en van ouders op kamerlid van de Nederlands-Hervormde Kerk naar de Gereformeerde Kerken, doet zich voor bij de AR Partij. Een gedetailleerde uitsplitsing laat zien, dat het hier vaak gaat om oorspronkelijk gemengd hervormd-gereformeerde huwelijken, waarvan de kinderen gereformeerd werden opgevoed.

(c) de aantallen afgevaardigden van D'66 en de Boerenpartij zijn te klein om duidelijke conclusies toe te laten. Voorzover de cijfers nu strekken, bevestigen de gegevens over ouders en grootouders de eerdere conclusie: beide partijen hebben enkele afgevaardigden uit oorspronkelijk-katholieke milieus. Doch voor het overige 'ligt' de afvaardiging van de Boerenpartij meer in het confessionele, van D'66 meer in het traditioneel-vrijzinnige of onkerkelijke vlak.

(d) Veel complexer is het beeld van de beide grotere partijen ter linkerzijde, de PvdA en de VVD. De gegevens over grootouders en ouders van de leden der Tweede Kamer zijn in figuur III voor beide partijen afgezet. De diagrammen tonen, naast gemeenschappelijke trends, aanmerkelijke contrasten. De PvdA- en VVD-fracties hebben de duidelijke tendentie tot ontkerkelijking van in het bijzonder oorspronkelijk Nederlands-Hervormde milieus gemeen. Doch de PvdA-fractie heeft een veel groter aantal afgevaardigden, die oorspronkelijk afkomstig zijn uit R.K., orthodox-hervormde en gereformeerde milieus, dan de VVD. Men vindt onder de thans zittende VVD-leden één lid, die een katholieke grootvader had, en twee andere leden met gereformeerde vaders. Doch over het algemeen is de achtergrond, ook van de huidige VVD-kamerleden, veel meer getrouw aan de traditie van liberale vrijzinnigheid, dan bij de PvdA het geval is. Dit onderscheid tussen PvdA en VVD – hetwelk een reflectie vormt van de Doorbraak van 1945 – en mogelijk tevens samenhangt met een traditioneel ook ouder accent op de 'vrijzinnigheid' bij de Liberalen – zal ook in gegevens omtrent de herkomst naar *politiek* milieu blijken.

Toch moet worden geconstateerd, dat het proces van ontkerkelijking in het bijzonder gegaan is ten koste van traditioneel meer vrijzinnige milieus. Dit blijkt wanneer men de godsdienst van de ouders nagaat van de 49 respondenten uit beide Kamers, die thans opgeven niet tot enig kerkgenootschap te behoren. Dertien van hen hadden reeds onkerkelijke ouders. Van de overige 36 afgevaardigden stamden er drie uit homogeen-katholieke en twee uit partieel-katholieke kring. Zeven kwamen voort uit vnl. orthodox-protestantse, in meerderheid gereformeerde, gezinnen. De overige 24 thans onkerkelijke leden waren afkomstig uit ouderlijke milieus, die eerder tot de vrijzinnige sfeer

moeten worden gerekend: vooral vrijzinnig-hervormden en leden van de kleinere protestantse kerkgenootschappen. Onder de ouders vindt men veel 'gemengde huwelijken', bijv. tussen hervormden en remonstranten, of tussen één onkerkelijke en één nog kerkelijke partner. Het verschil in de mate van de traditionaliteit tussen de afgevaardigden van de verschillende partijen kan men ook nog volgens een andere maatstaf aantonen. Definieert men als 'kerkelijk-homogeen' een *casus*, waarin de beide ouders en de vier grootouders tot dezelfde groep van kerkelijke gezindten⁴⁸ behoorden als het kamerlid, dan blijken 135 van de 211 geïnterviewde Eerste en Tweede Kamerleden een homogene achtergrond te hebben, en 76 een heterogene achtergrond. Van de 64 geïnterviewde KVP-leden stamden 61 uit een homogeen R.K. milieu; van de 22 AR-kamerleden hadden er 13 een homogeen milieu; van de 19 CH-kamerleden 14. Hanteert men een wat minder rigide maatstaf, en beschouwt men ook die gevallen als homogeen, waarin ouders of grootouders weliswaar *allen* orthodox-protestant waren, doch ten dele tot de Nederlands Hervormden, ten dele tot een der Gereformeerde kerkgenootschappen behoorden, dan stijgt de mate van homogeniteit van de 22 AR-leden tot 20 en van de 19 CH-leden tot 17. Tegenover 17 gevallen van heterogeniteit in stricte zin (of 7 gevallen, indien men bereid is de laatst genoemde maatstaf te hanteren) bij de drie voornaamste confessionele partijen, staan 76 (resp. 66) gevallen bij de PSP, de PvdA, D'66, de VVD, en de Boerenpartij. Anders gezegd: de confessionele partijen hebben afgevaardigden, die twee generaties diep voor meer dan 90% voortkomen uit de eigen zuil. Bij de niet-confessionele partijen (plus de Boerenpartij) is in drie-kwart van de gevallen sprake van personen, wier ouderlijk milieu als religieus-heterogeen moet worden beschouwd. Veelal is hier sprake van een vroeg, zij het vooralsnog verbrokkeld optreden van onkerkelijkheid in traditioneel-vrijzinnige milieus.

(d) *Huwelijkskeuze* – Als laatste graadmeter voor godsdienstige homogeniteit kan men de keuze van de huwelijkspartner beschouwen. In dit geval is, in tegenstelling tot de gegevens over ouders en grootouders,

⁴⁸ Voor de berekening van de hier weergegeven mate van homogeniteit zijn als één groep van kerkelijke gezindte beschouwd

- (a) alle Rooms-katholieken
- (b) alle Nederlands Hervormden en leden van de Waalse Kerk (onafhankelijk van eventuele modaliteiten)
- (c) alle leden van de verschillende Gereformeerde Kerkgenootschappen
- (d) alle Doopgezinden, Remonstranten en Lutheranen
- (e) alle overigen, w.o. Orthodoxe Joden
- (f) niet bij een Kerkgenootschap aangesloten.

sprake van contemporaine gegevens, waarbij vrije keus en wederzijdse beïnvloeding een duidelijk effect kunnen uitoefenen. Van de 129 gehuwde Tweede Kamerleden zijn 17 leden gehuwd met een partner, die lid is van een ander kerkgenootschap (of geen richting is toegegaan, terwijl het kamerlid dat zelf wel is). De vergelijkbare getallen voor de Eerste Kamer zijn: voor 65 gehuwde leden 7 leden met een 'gemengd' huwelijk. In beide Kamers is derhalve sprake van een homogeniteit van bijkans 90%. Onder de niet-homogene huwelijken vindt men enkele opvallende combinaties: zo vindt men onkerkelijke leden met een gereformeerde vrouw, een lid van de CHU die een remonstrantse echtgenote koos, e.d. Dergelijke bijzondere gevallen, die men overigens ook incidenteel aan kon treffen bij ouders en grootouders van kamerleden, doen aan de algemene tendentie tot homogeniteit echter niet af.

Meer algemeen kan men het volgende concluderen: ondanks doorbraak en ontzuiling, geldt de stelling van de De Savornin Lohman, dat de godsdienstige gezindte in hoge mate samenhangt met de politieke keuze nog altijd, ook voor de Nederlandse kamerleden. Wezenlijke uitzonderingen op deze regel treft men vrijwel uitsluitend aan bij enkele katholieke en orthodox-protestantse leden van de PvdA. Van deconfessionalisering van de fracties der confessionele partijen is nog geen teken zichtbaar. De door D'66 en de Boerenpartij mogelijk gemaakte heroriëntatie van het partijstelsel biedt tot nu toe slechts een theoretische mogelijkheid tot verandering van de traditionele godsdienstige scheidslijnen tussen 'links' en 'rechts'.

Beziet men, daarnaast, het ouderlijk en grootouderlijk milieu, dan blijkt de mate van verzuiling minder scherp te zijn. Enkele gevallen van wisseling van orthodox-protestant naar katholiek, en van vrijzinnig naar orthodox-protestant doen zich voor. Binnen het orthodox-protestantse volksdeel blijkt de scheidslijn tussen orthodox-hervormd en gereformeerd niet sterk: men vindt verschillende overgangen in beide richtingen, en diverse gemengde huwelijken. Toch geldt ook hier, dat vooral gereformeerden en katholieken sterk verzuild zijn, en ook door de generaties heen een sterke kerkelijke homogeniteit bewaren. Veel verbrokkelder is het beeld ter linkerzijde. Geloofsafval, en soms ook geloofsovergang naar meer vrijzinnige richtingen, nemen grote vormen aan. Onder de 65 leden van de PvdA, de PSP, D'66 en de VVD in de Tweede Kamer vindt men 18 leden met een vader uit typisch-confessionele hoek: 8 vaders waren Rooms-katholiek, 4 orthodox-hervormd, 6 behoorden tot een der gereformeerde gezindten. Toch blijft 'links' overwegend van vrijzinnige en onkerkelijke huize – niet slechts in eigen geloofspraktijk, doch ook in opgaande lijn bij ouders en grootouders.